

Катедрала Св. Петра Великог у Дубровнику. Прилог датовању

Валентина Бабић*

Балканолошки институт САНУ, Београд, Србија

UDC 726.6.033(497.5 Dubrovnik:450.75)“10”

73.033:73.027.2

DOI <https://doi.org/10.2298/ZOG2145045B>

Оригиналан научни рад

У раду је предложено датовање раносредњовековној дубровачкој катедралној храму Св. Петра Великог. Уочене су одређене аналозије са рељефном скулптуром из северноапулијских катедралних храмова из друге четвртине XI века. Захваљујући њима, а узимајући у обзир историју и организацију латинске цркве под политичком влашћу Византије у Апулији и дубровачкој дијецези у X и почетком XI века, пре свега општи политички услови у Царству тог времена – подизање дубровачкој катедралној храму смештено је у исти историјски оквир прве половине XI века као и подизање северноапулијских катедралних храмова.

Кључне речи: Св. Петар Велики, Дубровник (дубровачка дијецеза), рељефна скулптура, Апулија, X–XI век, црквена историја

The paper proposes a new dating for the early medieval Dubrovnik cathedral church of St. Peter the Great. Certain analogies have been found with the relief sculpture of the North Apulian cathedrals from the second quarter of the eleventh century. Thanks to them, and taking into account the history and organization of the Latin Church under the political rule of Byzantium in Apulia and in the Diocese of Dubrovnik in the tenth and at the beginning of the eleventh century, above all the political situation in the Byzantine Empire of that time – the construction of the Dubrovnik cathedral is placed in the same historical framework as the construction of North Apulian cathedrals – the first half of the eleventh century.

Keywords: St. Peter the Great, Dubrovnik (Ragusa diocese), relief sculpture, Apulia, tenth–eleventh century, church history

Раносредњовековна црква Светог Петра Великог у Дубровнику позната је из дубровачких наративних и архивских извора, а о времену њене градње нема непосредних података. Из наративних извора сазнаје се да је била први дубровачки катедрални храм.¹ Лукша Беритић, истраживач и конзерватор дубровачких старина,

* vale_b3@yahoo.com

¹ На основу дубровачких анала закључено је да је црква Св. Петра била први дубровачки катедрални храм. Стјепан Скурла (Stefano Skurla), који их је сабрао, наводи да је катедрални храм био посвећен апостолима Петру и Павлу и да је био скроман: Chiesa cattedrale – La prima chiesa cattedrale era fabbricata nel centro della primitiva città nel carrello Lave, ed era dedicata agli apostoli Pietro e Paolo. Era a tre navate in forma di croce; senza dubbio, umile come era umile nel suo primo impianto anche la novella città. Vicina alla chiesa era pure l'abitazione del vescovo, che da Epidaurò seguì la sorte del suo popolo (cf. Ragusa. Cenni storici, ed. S. Skurla, Zagabria 1876, 88; Ž.

наводи писмо Стјепана Градића из 1677. године као најпоузданији извор да је црква Св. Петра првобитно била први дубровачки катедрални храм.² Наиме, књиге визиције дубровачке надбискупије – као најрелевантнији извор за цркве старије од 1667. године – нису сачуване (стари архив надбискупије изгорео је после земљотреса наведене године), а хронике Л. Беритић сматра непоузданима.³ У цитираном писму Стјепана Градића наводе се као стари дубровачки катедрални храмови: најпре црква Св. Петра, а потом црква Пресвете Богородице.⁴ То би значило да је црква Св. Петра Великог била катедрални храм до средине XII века, када је подигнута нова романичка катедрала Успења Богородице.⁵ Из дела *Опис славног града Дубровника* (1440) Филипа де Диверсиса зна се да је катедрала Св. Петра имала основу у облику грчког крста.⁶ То су потврдила археолошка истраживања, а пронађени фрагменти са рељефном скулптуром

Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga: dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Dubrovnik–Split 2010, 36).

² L. Beritić, *Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10/1 (Split 1956) 59. Стјепан Градић (1613–1683) био је дубровачки опат, каноник, државник, књижевник и правник. Његова преписка са дубровачким сенатом и са бројним угледним људима тог времена у Дубровнику и по свету сматра се најзначајнијом грађом за историју Дубровника XVII века (cf. *Ragusa. Cenni storici*, 1).

³ Beritić, *op. cit.*, 16.

⁴ Дубровачки катедрални храмови помињу се у расправи о парници између парохијана Рожата и каноничког каптала у Дубровнику због зидања рожатске цркве: *La prima di queste è l'antichità della chiesa cattedrale, stata prima quella di S. Pietro e susseguentemente delle Madonna santissima: La prima delle quali, attesa la sua forma haveva inanzi che ruinasse pel terremoto specie d'antichità molto maggiore che quella di Roxat* (cf. *Pisma opata Stjepana Gradića Dubrovčanina senatu Republike Dubrovačke: od godine 1667. do 1668.* ed. Dj. Köbler, Zagreb 1915, 310, br. 197).

⁵ Дубровачка романичка катедрала подигнута је у време столовања надбискупа Андрије из Луке (1142–1157). Срушена је у земљотресу 1667. године и на њеном месту подигнута је данашње барокно здање (cf. M. Medini, *Starine dubrovačke*, Dubrovnik 1935, 152–153; Beritić, *op. cit.*, 70–71; F. de Diversis, *Opis Dubrovnika*, trans. Ivan Božić, Dubrovnik 1983, 20–21; idem, *Opis slavnog grada Dubrovnika*, trans. Z. Janeković-Römer, Zagreb 2004, 47–49).

⁶ *Ecclesia S. Petri architectis et in cruce ad morem antiquorum fidelum Graecorum aedificata, inferius in medio et super altaria et capellas devotas habens* (Ona je sagrađena sa svodovima i u obliku križa kao što je običaj kod starih grčkih vjernika). Cf. Diversis, *Opis Dubrovnika*, I–VI, 23; idem, *Opis slavnog grada Dubrovnika*, 52–53, 148; Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 60. Филип де Диверсис је био

Сл. 1а–б. Бочна страна довршника, портал 2, катедрала Св. Петра Великог, Дубровник, фрагменти, сада оквир прозора, дворана Музичке школе „Лука Соркочевић“ (према: Peković, Crkva Sv. Petra Velikoga)

Fig. 1a–b. Inner face of the doorpost, portal 2, Cathedral of St. Peter the Great, Dubrovnik, now window frame, hall of the Music school “Luka Sorkočević” (after: Peković, Crkva Sv. Petra Velikoga)

готово су једини њени сачувани остаци.⁷ На основу њихове стилске анализе, црква је била датована у период од X до краја XII века.⁸ Један део фрагмената чува се у Археолошком музеју у Дубровнику, а други део је као грађевински материјал уграђен у зидове барокне цркве манастира Св. Катарине Сијенске,⁹ која је на месту цркве Св. Петра подигнута после земљотреса из 1667. године.¹⁰ Ова барокна црква је у XIX веку преграђена, а у њој се од седамдесетих година XX века налази дворана Музичке школе „Лука Соркочевић“.¹¹

Као аргуменат да је црква Св. Петра била стара и важна градска црква наводи се и чињеница да је тај део града, други по старини, по овој цркви назван секстериј Св. Петра.¹² Настао је као подграђе византијске тврђаве, најстаријег дела града, који представља први градски секстериј назван Каштел (Каштио).¹³ Нажалост, не зна се када је дошло до поделе града на шест рејона нити из ког времена потичу њихови називи. У сачуваној архивској грађи секстерији се први пут уопштено помињу 1309. године у једној одредби Статута града, а њихови називи помињу се 1344. године у закључку Малог вијећа, где се одређују капетани секстерија.¹⁴ Не зна се

италијански хуманиста који је од 1434. до 1441. године службовао у Дубровнику као школски учитељ.

⁷ Пронађена су четири велика правоугаона стуба која су носила куполу, одраније позната из архивске грађе (cf. Beritić, *op. cit.*, 60; Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 38, 43, 44, 60–61, 97–106, sl. 19.3, 20.1, 22, 64–72).

⁸ Medini, *op. cit.*, 157; Beritić, *op. cit.*, 59; Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 237, 240.

⁹ Beritić, *op. cit.*, 61; Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 41, 42, 44, 46–47, fig. 24.

¹⁰ О хронологији изградње цркве Св. Петра cf. Beritić, *op. cit.*, 59–61; Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 37–39.

¹¹ Beritić, *op. cit.*, 59; Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 34, 39.

¹² Medini, *op. cit.*, 156–157; Beritić, *op. cit.*, 18, 59.

¹³ Beritić, *op. cit.*, 17–18.

¹⁴ *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*, ed. V. Bogišić, C. Jireček, Zagrabiae 1904, 204, knj. 8, pog. 60; *Monumenta*

ни да ли је на том месту постојала старија средњовековна црква исте посвете.¹⁵ Најстарији слој пронађен током археолошких истраживања припада рановизантијском периоду и на основу грнчарије датован је у VI–VII век.¹⁶ Уз бројне непознанице, велики број пронађених фрагмената рељефне скулптуре (највећи познати из неке цркве на источној обали Јадрана) сведочи о значају који је црква имала.¹⁷ За рељефну декорацију из цркве Светог Петра уочено је да се разликује од оне ван дубровачког подручја. Константовано је да се ради о регионалним радионицама које су у једном тренутку деловале на подручју дубровачке дијецезе.¹⁸ По заступљеним мотивима и квалитету израде одраније су уочене особености рељефне скулптуре на дубровачком подручју у односу на друге делове источне обале Јадрана.¹⁹

Када је у питању један од заступљених мотива – палмете уписане у срцолика поља, која се на оба краја завршавају симетрично постављеним волутама, као и композиције у склопу којих се јавља овај мотив – аналогје се налазе на другој страни Јадрана, у Апулији у XI веку. Захваљујући датованим апулијским примерима, а узевши у обзир историју латинске цркве у Апулији и јужној Далмацији под политичком влашћу Византијског царства у X и XI веку, а пре свега опште политичке прилике у Царству, предложено је време градње цркве Светог Петра Великог у Дубровнику. О томе ће се подробније расправљати у овом раду.

Ragusina. Libri Reformationum I. Ann. 1306–1347, ed. J. Tkalčić, Zagrabiae 1879, 153; Beritić, *op. cit.*, 17.

¹⁵ Претпоставља се да је настала преградњом старије грађевине (cf. Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 55).

¹⁶ *Ibid.*, 51.

¹⁷ *Ibid.*, 96.

¹⁸ *Ibid.*, 97, 200, 204–205, 235.

¹⁹ A. Dračevac, *Pleterni skulptura u lapidariju u Stonu*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 75 (Split 1981) 137; M. Jurković, *Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture*, *Starohrvatska prosvjeta* 15 (Split 1985) 183–199 (даље у раду *Starohrvatska prosvjeta* = SHP).

Сл. 2а. Лева парапетна плоча, олтарска преграда, Колочеј, фрагменти (према: Пековић, *Четири елафитске цркве*)

Fig. 2a. Left parapet slab, altar screen, island of Koločep, fragment (after: Peković, *Četiri elafitske crkve*)

Фрагменти са рељефном скулптуром из катедрале Светог Петра Великог били су пронађени током археолошких истраживања спроведених на том локалитету шездесетих и седамдесетих година XX века.²⁰ Будући да су били похрањени у музејским депоима, дуго су остали непознати широј стручној и културној јавности. Прву расправу о цркви написао је Жељко Пековић 1996. године.²¹ У тој расправи изложио је идејну реконструкцију цркве на основу, како наводи, мањкавих архитектонских снимака и без увида у фрагменте рељефне скулптуре.²² Један део фрагмената први пут је био изложен 2003. године у Дубровнику на изложби посвећеној раносредњовековној скулптури, а ти фрагменти су и публиковани у изложбеном

²⁰ Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 35, n. 65.

²¹ Ž. Peković, *Crkva Sv. Petra u Dubrovniku*, in: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, ed. M. Jurković, T. Luksić, Zagreb 1996, 267–277; T. Marasović, *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji IV. Korpus arhitekture: južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina*, Crna Gora, Split–Zagreb 2013, 88–103.

²² Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 41.

Сл. 2б. Десна парапетна плоча, олтарска преграда, Колочеј, фрагменти (према: Пековић, *Четири елафитске цркве*)

Fig. 2b. Right parapet slab, altar screen, island of Koločep, fragment (after: Peković, *Četiri elafitske crkve*)

каталогу.²³ Пековић је цркву монографски обрадио 2010. године.²⁴

На основу реконструкције пронађених фрагмената, засноване пре свега на њиховим димензијама и заступљеним мотивима, и њиховог повезивања у целине, дошло се до закључка да је црква имала олтарску преграду, велики и мали циборијум и амвон. Велики део фрагмената потиче са оквира портала цркве, тј. са довратника и надвратника.²⁵ Оквир портала се састојао од монолитних греда од локалног вапненца, чије су чеоне и бочне стране украшене рељефним мотивима. Мотив палмета уписаних у срцолика поља био је заступљен на унутрашњој страни довратника и надвратника портала цркве означеног као „портал 2“ (сл. 1 а–б).²⁶ Данас они представљају унутрашњу страну горњег и доњег оквира прозора, који је пробијен (сматра се) на прочељу цркве Св. Петра у зазиданом средишњем порталу, а откривен је после скидања малтера. Сада је то један од зидова дворане музичке школе. Греде су постављене хоризонтално, док су првобитно стајале вертикално, па се мотив низао окомито у виду непрекинутог фриза. Исти мотив заступљен је на фрагменту, који је према реконструкцији могао припадати трећим вратима цркве.²⁷ Због недостатка сачуваних историјских извора, Пековић градњу катедралног храма доводи у везу са уздизањем дубровачке цркве на ранг архиепископије, као несумњиво важан догађај из њене црквене историје који он датује у 998–999. годину.²⁸ Као главни аргумент за датовање цркве у другу половину (тј. на сам крај) X века, Пековић на-

²³ R. Menalo, *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik 2003, 8–11; Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 35, n. 65, 44.

²⁴ Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 96–173.

²⁵ *Ibid.*, 113

²⁶ *Ibid.*, 118, sl. 87. 2–3, 88. 2–3, 89. 2, 4.

²⁷ *Ibid.*, 121–122, sl. 91. 5.

²⁸ *Ibid.*, 237–238.

Сл. 3. Парапајетна плоча, црква Госпе од Лужина, Сион, фрагмент (према: Peković, Crkva Sv. Petra Velikoga)
 Fig. 3. Parapaet slab, Church of the Holy Virgin, Ston, fragment (after: Peković, Crkva Sv. Petra Velikoga)

води стил њене рељефне скулптуре у односу на стил других фрагмената са рељефном скулптуром пронађених на ширем дубровачком подручју.²⁹

Мотив палмета уписаних у срцолика поља познат је на фрагментима црквеног мобилијара са острва Колочепа и из Стона. На Колочепу је заступљен у горњем пољу леве и десне парапетне плоче.³⁰ За парапетне плоче је утврђено да су припадале олтарској прегради из цркве Св. Михаила на Колочепу. Она је на основу осталих пронађених фрагмената реконструисана и датована на крај XI века.³¹ Мотив палмета представља још један аргумент који иде у прилог већ указаним везама са Апулијом.³² На левој плочи палмете су постављене хоризонтално и симетрично, једна насупрот другој (сл. 2а), а на десној вертикално и наизменично (сл. 2б). Примери из Стона, две фрагментарне парапетне плоче (сл. 3–4) и три пилоне (сл. 5 а–д), који су првобитно могли припадати олтарској

прегради, налазе се у цркви Госпе од Лужина у Стонском пољу.³³ Не зна се одакле потичу, а свакако нису из Богородичине цркве у Лужинама. Археолошка истраживања су показала да та романичка црква, са елементима готике, није подигнута на темељима раносредњовековне цркве.³⁴ Уз то, на поду цркве нису пронађени трагови олтарске преграде.³⁵ То значи да су поменути фрагменти могли бити донесени са неког другог локалитета у Стону будући да сва позната пероманичка скулптура са Пељешца потиче углавном из Стона.³⁶ Осим цркве Св. Михаила на истоименом брегу, у Стонском пољу се налазе рушевине четири цркве: Св. Мандаљене на Горици, Св. Петра, Св. Јована и Св. Стефана. Археолошка истраживања су показала да потичу још из ранохришћанског периода и да су у средњем веку биле у употреби.³⁷ Иако стонске фрагменте није могуће поближе одредити јер о њима не постоји никаква документација (те су тако приписивани час једној, а час другој стонској цркви), они

²⁹ *Ibid.*, 17, 176–215, 237–240.

³⁰ Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti. Historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima*, Zagreb 1930, 111–112, sl. 111, 113; V. Lisičar, *Koločep nekoć i sada*, Dubrovnik 1932, 89; K. Prijatelj, *Skulpture s ljudskim likom iz starohrvatskog doba*, SHP 3 (Split 1954) 89, fig. 30; Ž. Peković, *Četiri elafitske crkve*, Dubrovnik–Split 2008, 89–90, sl. 101b–101c.

³¹ Ž. Peković, *Oltarna ograda crkve Sv. Mihajla s otoka Koločepa*, in: *Oltarna ograda s Koločepa*, ed. A. Milošević, Split 2000, 9–17; Ž. Peković, D. Viočić, D. Brajnov, *Oltarna ograda crkve Sv. Mihajla s otoka Koločepa*, Znanstveni prilozi 13 (Split 2005) 1–9; Peković, *Četiri elafitske crkve*, 84–105; В. Бадић, *Олтарска ипреграда са острва Колочепа*, Зограф 41 (2017) 51–75.

³² Бадић, *Олтарска ипреграда*, 51–75.

³³ Dračevac, *Pleterna skulptura u lapidariju u Stonu*, 142, sl. 5, 6a, 6b; Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 180, sl. 168, 1–2, 6–7, 10.

³⁴ Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 181, n. 234.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ М. Jurković, *Prilog proučavanju pleterne skulpture na području poluotoka Pelješca*, SHP 13 (Split 1983) 165–184.

³⁷ М. Zaninović, *Limitacija stonskog polja*, in: *Adriatica praehistorica et antiqua. Miscellanea Georgio Novak Dictata*, ed. V. Miroslavljević, D. Rendić-Miočević, M. Suić, Zagreb 1970, 495; I. Fisković, *O ranokršćanskim spomenicima naronitanskog područja*, in: *Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka*, ed. Ž. Rapanić, Split 1980, 221–230; R. Menalo, *Crkva Sv. Stjepana u Barama u Stonskom polju*, SHP 36 (Split 2009) 259–282.

Сл. 4. Парапетна њлоча, црква Госје од Лужина, Сион, фрагмент (према: Peković, Crkva Sv. Petra Velikoga)
 Fig. 4. Parapet slab, Church of the Holy Virgin, Ston, fragment (after: Peković, Crkva Sv. Petra Velikoga)

представљају важно сведочанство о заступљености наведеног мотива палмета на дубровачком подручју.

На другој страни Јадрана – у Апулији – мотив палмета уписаних у срцолика поља јавља се на катедралним храмовима у Барију, Сипонту и Каноси. Највећим делом је заступљен на фрагментима мермерног црквеног мобилијара, осим на проповедаоници из катедрале у Каноси, која се сачувала у целини. Њен облик и димензије били су од пресудног значаја у реконструкцији пронађених фрагмената и у доношењу закључка да већина припада литургијском мобилијару.³⁸ На катедрали Успења Богородице у Барију мотив се сачувао *in situ* на унутрашњој страни надвратника централног портала западне фасаде, у виду хоризонтално и симетрично постављених палмета (сл. 6).³⁹ Идентичан мотив и композиција заступљени су на чеоној страни греде из катедрале Свете Марије у Сипонту (сл. 7).⁴⁰ На основу њеног облика и димензија, а

у поређењу са сачуваним епископским престолима из катедрале у Каноси и пећинске цркве арханђела Михаила на рту Гаргано, дошло се до закључка да је првобитно била део епископског престола.⁴¹ У катедрали у Сипонту мотив палмета уписаних у срцолика поља заступљен је на још три фрагмента: на два фрагмента једне греде и на једном угаоном пиластру.⁴² Разлика у односу на већ поменуте примере из Сипонта и Барија огледа се у поставци: палмете су изведене усправно на уској површини греде у виду непрекинутог фриза, тако да срцолика поља нису издужена и не завршавају се на ужем крају са две симетричне волуте. На основу њихових димензија и облика закључено је да је угаони пиластар припадао проповедаоници, а два фрагмента једне греде циборијуму (сл. 8).⁴³ Идентична композиција, са усправно постављеним палметима, исклесана

³⁸ T. Garton, *Early romanesque sculpture in Apulia*, New York 1984, 81.

³⁹ P. Belli D'Elia, *Facciata principale: Portale principale*, in: *Alle sorgenti del Romanico: Puglia XI secolo*, ed. P. Belli D'Elia, Bari 1987, 107, cat. no. 117; Garton, *op. cit.*, 226, pl. 8–9, XIa.

⁴⁰ До 1908. године греда се налазила у сакристији катедрале Св. Марије у Сипонту, а од тада у збирци скулптуре Боде музеја у Берлину. Cf. M. Wackernagel, *La bottega dell' „Archidiaconus Acceptus“; scultore pugliese dell' XI secolo*, Bollettino d'Arte del Ministero della Pubblica Istruzione 2 (Milano–Roma 1908) 150, incis. 8; M. Wackernagel, *Die Plastik des XI. und XII. Jahrhunderts in Apulien*, Leipzig 1911, 8, T. IIe; P. Belli D'Elia, T. Garton, *Trave*, in: *Alle sorgenti del*

Romanico, 66, cat. no. 75; Garton, *Early romanesque sculpture*, 69, 82, 358, pl. 152a; G. Bertelli, *Acceptus e magister David a Siponto: nuove acquisizioni*, in: *“A mari usque ad mare”. Cultura visuale e materiale dall'Adriatico all'India. Scritti in memoria di Gianclaudio Macchiarella*, ed. M. Guidetti, S. Mondini, Venezia 2016, 67, fig. 8.

⁴¹ P. Belli D'Elia, T. Garton, *Pluteo frammentario*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 67, cat. no. 76.

⁴² Wackernagel, *La bottega*, 148, incis. 6; idem, *Die Plastik*, 6, T. IIb; Garton, *Early romanesque sculpture*, 352, pl. 147a, c.

⁴³ Belli D'Elia, Garton, *Trave*, 62, cat. no. 71; P. Belli D'Elia, T. Garton, *Frammento di trave*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 62, cat. no. 71 bis; P. Belli D'Elia, T. Garton, *Pilastrino*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 63, cat. no. 72; Bertelli, *Acceptus e magister David a Siponto*, 66–67, fig. 5.

Сл. 5а–б. Стилбови, олајтарска преграда, црква Госње ог Лужина, Сион, фрагменти (према: Пековић, *Crkva Sv. Petra Velikoga*)

Figs. 5a–b. Pillars, altar screen, Church of the Holy Virgin, Ston, fragments (after: Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*)

је на доњој хоризонталној греди предње стране проповедаонице у Каноси.⁴⁴

На апулијску скулптуру из прве половине XI века први је указао немачки археолог Мартин Вакернагел (Wackernagel) почетком XX века.⁴⁵ Његова истраживања апулијске скулптуре из XI и XII века спроведена су у оквиру програма истраживања средњовековне уметности јужне Италије, Одељења за историју уметности Пруског историјског института у Риму.⁴⁶ Захваљујући теренским истраживањима

⁴⁴ Wackernagel, *La bottega*, 148, incis. 3; idem, *Die Plastik*, 5, T. Ib; Garton, *Early romanesque sculpture*, 92, 294.

⁴⁵ Wackernagel, *La bottega*, 143–150; idem, *La scultura pugliese verso la metà dell'XI secolo*, *Rassegna Pugliese di scienze, lettere ed arti* 25 (Trani 1910) 151–161; idem, *Die Plastik*, 1–12.

⁴⁶ M. Tabanelli, *Echi normanni nel palazzo imperiale de Poznań: Guglielmo II e l'arte normanno-sveva, tra storiografia e prassi*

спроведеним у периоду 1905–1908. године, пронађени су бројни фрагменти рељефне скулптуре из XI и XII века који су први пут били публиковани 1908. године, а монографски су обрађени 1911. године.⁴⁷ Међу њима се, по заступљеним мотивима, стилу и квалитету израде, истиче рељефна скулптура из прве половине XI века из поменутих северноапулијских катедралних храмова. Вакернагелови пионирски судови о њој биће, најчешће, прихваћени и разрађени у потоњој литератури без преиспитивања, иако су неки од тих судова засновани на претпоставкама, а неки и на недовољном познавању византијске скулптуре на почетку XX века. Бројни нови пронађени фрагменти апулијске рељефне скулптуре из XI века, а међу њима и они из прве половине века, обрађени су у докторској дисертацији Терезе – Тесе Гартон под називом *Ранороманичка скулптура у Апулији (Early Romanesque sculpture in Apulia)*, одбрањеној 1974. године на Кортолд институту за историју уметности при Универзитету у Лондону. Фрагменти рељефне скулптуре из прве половине XI века били су изложени заједно са осталом апулијском скулптуром из XI века на изложби која је одржана у Пинакотеци у Барију 1975–1976. године. У пратећем каталогу изложбе ти фрагменти су обрађени засебно у виду каталожских одредница, док је расправа у прегледу историје градње споменика из којих они потичу важна због датовања катедрала у Барију, Каноси и Сипонту у прву половину XI века.⁴⁸ Дисертација Тесе Гартон објављена је 1984. године и представља главну синтезу о апулијској скулптури XI века, па ћемо се зато у овом раду осврнути и на њене главне закључке. Апулијској скулптури прве половине XI века посвећене су и друге публикације општег типа и оне које се баве посебним темама. Неке од њих, релевантне за нашу тему, биће такође наведене у раду.

У три поменуте апулијске катедралне цркве и у светишту арханђела Михаила на рту Гаргано уз мотив палмета уписаних у срцолика поља јавља се и мотив биљне вреже (сл. 12).⁴⁹ Састоји се од валовите гране из које излазе пупољак и листови палмете. Поља између листова употпуњена су мотивом шишарке, нара или цвета.⁵⁰ На Гаргану, где мотив није изведен у виду непрекинутог фриза већ одвојено, јавља се и мотив крста.⁵¹ По броју пронађених фрагмената овај мотив је заступљенији од палмета. Сличан мотив јавља се на фрагментима из дубровачког катедралног храма (сл. 9) и на фрагментима из Стона (сл. 10–11).⁵²

architettonica, *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz* 61/1 (2019) 109, 123.

⁴⁷ Wackernagel, *Die Plastik*, III.

⁴⁸ P. Belli D'Elia, T. Garton, *Montesantangelo: Santuario di S. Michele*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 31, cat. no. 42; P. Belli D'Elia, T. Garton, *Montesantangelo: Trono vescovile*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 31–35, cat. no. 43; P. Belli D'Elia, T. Garton, *Siponto: Cattedrale di S. Maria*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 47–56, cat. no. 59; P. Belli D'Elia, *Canosa: Cattedrale*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 72–79, cat. no. 85; eadem, *Bari: Cattedrale*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 99–106, cat. no. 115.

⁴⁹ Garton, *Early romanesque sculpture*, 66, 68, 352–354, pl. Xa, d, e, 147d, 148e, f, g.

⁵⁰ *Ibid.*, 104.

⁵¹ Wackernagel, *La bottega*, 143, incis. 1; Garton, *Early romanesque sculpture*, 87, pl. 122c, d, e.

⁵² У цркви Св. Петра Великог мотив таласасте биљне вреже јавља се на предњој страни пиластра Ц са олтарске преграде,

Сл. 6. Унутрашња страна надвратника централног портала западне фасаде, катедрала, Бари (према: *Alle sorgenti del Romanico*)

Fig. 6. Underside of the lintel, central portal, west façade, cathedral, Bari (after: *Alle sorgenti del Romanico*)

Сл. 7. Појречна греда, епископски престо, катедрала Св. Марије, Сијонто, сада Боде музеј, Берлин (према: *Alle sorgenti del Romanico*)

Fig. 7. Cross-beam, bishop's throne, S. Maria, Siponto, now in the Bode Museum, Berlin (after: *Alle sorgenti del Romanico*)

Апулијски примери су важни јер су на појединим од њих у натписима уклесане године или имена, што има кључни значај за датовање мобилијара и цркава за које су били поручени. Уз то, заједно са мотивом палмета могу указати на узор. У светилишту арханђела Михаила на Гаргану, Вакернагел је пронашао три фрагментарне греде са идентичним мотивом вреже које су првобитно припадале проповедаоници.⁵³ На једној од греда, у склопу непотпуног и нејасног натписа, уклесано је име *Acceptus*.⁵⁴ На још једном од пронађених фрагмената са проповедаонице, словима је исклесана 1041. година – кључна за датовање мобилијара.⁵⁵ *Accepto* је одраније био познат са натписа на бочној страни проповедаонице у Каноси.⁵⁶ Слични фрагменти са мотивом људске главе и орла, који су припадали проповедаоници, као и фрагменти са мотивом биљне вреже, пронађени су и у катедрали Св.

на фрагменту са оградe амвона и на два фрагмента са довратника портала означеног као „портал 3“ (cf. *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 120–124, 138, sl. 91, 94, 116–117).

⁵³ Wackernagel, *La bottega*, 143, incis. 1; idem, *Die Plastik*, 6, T. Пе; Belli D'Elia, Garton, *Trave*, 41, cat. no. 48–50; Garton, *Early romanesque sculpture*, 87–88, 316–317, Pl. 122c, d, e.

⁵⁴ C – MUNUS PARVUM – CONFER / ULPTOR ET ACCEPTUS – BULGO. Cf. Wackernagel, *La bottega*, 143; Belli D'Elia, Garton, *Trave*, 41, cat. no. 48; Garton, *Early romanesque sculpture*, 317, pl. 122e.

⁵⁵ Изведен је у виду отворене књиге, а служио је као наслон за књигу, попут оног са проповедаонице у Каноси – + ANNI DNI MLS QUA DRA GES IMO.IIN DICO VIII (Anno domini millesimo quadagesimo primo indico VIII). Cf. Wackernagel, *La bottega*, 144, incis. 4; P. Belli D'Elia, T. Garton, *Leggio*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 39, cat. no. 45; Garton, *Early romanesque sculpture*, 87, 316, pl. 122a, XVIIIg.

⁵⁶ + IUSSIONEM DNI MEI GVITBERTI VENS PBR + EGO ACCEPTUS. PECCATOR ARCHIDIACN FECI. + HOC OPUS [Per iussionem Domini mei Guitberti Venerabilis presbiteri, ego Acceptus peccator Archidiaconus Feci(t) hoc opus]. Cf. Wackernagel, *Die Plastik*, 5; Garton, *Early romanesque sculpture*, 91, pl. 97.

Марије у Сипонту.⁵⁷ На основу натписа и заступљених мотива, закључено је да је посреди радионица која је деловала у северној Апулији око 1040. године, а приписана је *Accepto*-у као скулптору или предузимачу.⁵⁸ Проналазак фрагмента из Сипонта, који је први пут публикован у каталогу изложбе из 1975. године, само је потврдио такав закључак.⁵⁹ На њему је заступљен сличан мотив биљне вреже, а у натпису је словима уклесана 1039. година и име *Accepto*.⁶⁰ На другом фрагменту из Сипонта, са сличним мотивом, у горњој траци уклесано је име *Leon* (MEMOR ESTO LEONI), такође важно за датовање, а у доњој – део натписа на грчком језику који може указати на порекло клесара (сл. 12).⁶¹

Мотиви биљне вреже, готово идентични онима из Сипонта и Монте Сан Анђела, заступљени су на порталима катедрале у Барију и зато су приписани истој радионици.⁶² Из натписа на бочној страни

⁵⁷ Wackernagel, *La bottega*, 147–148, incis. 5.

⁵⁸ *Ibid.*, 147; Wackernagel, *Die Plastik*, 4–9; P. Belli D'Elia, T. Garton, *Canosa: Pulpito*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 80, cat. no. 105; Garton, *Early romanesque sculpture*, 62–66; P. Belli D'Elia, *Acceptus*, in: *La Puglia fra Bisanzio e l'Occidente*, ed. P. Belli D'Elia et al., Milano 1980, 132–133.

⁵⁹ Belli D'Elia, Garton, *Trave*, 60, cat. no. 67; Garton, *Early romanesque sculpture*, 353, pl. 148f; Bertelli, *Acceptus e magister David a Siponto*, 63–71.

⁶⁰ LO D DMITTE CRIMINA ACCEPTO RENT MILLE TRIGINTA NOVEN (cf. Belli D'Elia, Garton *Trave*, 60, cat. no. 67).

⁶¹ Wackernagel, *La bottega*, 149–150; Wackernagel, *Die Plastik*, 6; P. Belli d'Elia, T. Garton, *Trave frammentario*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 61, cat. no. 69; Garton, *Early romanesque sculpture*, 352, pl. 147d. Пронађен је још један фрагмент који је припадао циборујуму са латинским натписом у горњем, а грчким у доњем пољу (cf. Bertelli, *Acceptus e magister David a Siponto*, 66, figs. 1, 4).

⁶² Мотив готово идентичан оном са греда из Сипонта заступљен је на надвратнику и довратницима портала јужне фасаде

Сл. 8. Грега, циборијум, Св. Марија, Сиџонџио, фрагмент, сад у Курији архиепископској, Манфредонија (према: *Alle sorgenti del Romanico*)

Fig. 8. Beam, ciborium, S. Maria, Siponto, fragment, now in the Curia Arcivescovile, Manfredonia (after: *Alle sorgenti del Romanico*)

проповедаонице у Каноси сазнаје се да је *Accepto* био архиђакон. Али ни из овог натписа, који је у целости сачуван, није јасно која је била његова улога у изради црквеног мобилијара у Сипонту, Каноси и Гаргану.⁶³ На основу стила скулптуре у наведеним црквама уочен је рад тројице клесара који су користили исте моделе дајући им у обради лични печат.⁶⁴ Без обзира на улогу коју је дотични *Accepto* имао, његово име је један од елемената који повезује црквени мобилијар, те тако омогућава одређивање приближног временског оквира градње ових храмова. Рељефи су високог квалитета израде. Мотиви, посебно листови палмета, фино су моделовани захваљујући пажљивом односу светла и сенке, због чега остављају утисак волумена и свежину натурализма.⁶⁵ Иако се не ради о монументалној архитектонској скулптури већ о скулптури клесаној у плитком рељефу, која представља део византијске традиције, рељефи са оквира портала катедрале у Барију протумачени су као обнова архитектонске скулптуре и (заједно са осталим примери-

ма) као почетак романике у Апулији.⁶⁶ Претпостављено је да је градња катедрале у Барију могла дати подстицај за појављивање ове, тзв. локалне школе, те да је Бари био уметнички центар одакле су се шириле идеје и утицаји.⁶⁷

катедрале у Барију и на архитравним гредама портала северне фасаде и јужног портала западне фасаде (cf. Garton, *Early romanesque sculpture*, 68, 82, 227–228, pl. Ха, d, e, 16, 147–148). Украс на унутрашњој страни доврћника бочних портала западне фасаде представља варијацију на овај тип биљне вреже, сличне оној са Монте Сан Анђела. Вакернагел је уочио сличност заступљених мотива на порталима катедрале у Барију и на фрагментима црквеног мобилијара у Сипонту, али због осталих заступљених мотива, који се разликују од оних у Каноси, Сипонту и Монте Сан Анђелу, није био склон да их припише *Accepto*-у, а то ће учинити Теса Гартон и Пина Бели Д’Елија. Cf. Wackernagel, *Die Plastik*, 9, 11; Garton, *Early romanesque sculpture*, 68–69, pl. 11, 13b; P. Belli D’Elia, *Il Romanico*, in: *La Puglia fra Bisanzio e l’Occidente*, ed. P. Belli D’Elia et al., Milano 1980, 117.

⁶³ Garton, *Early romanesque sculpture*, 63–64, 84, 91, 102, 318–319.

⁶⁴ Wackernagel, *La bottega*, 146–147; Belli D’Elia, Garton, *Pluteo frammentario*, 67, cat. no. 76; Garton, *Early romanesque sculpture*, 92, 97.

⁶⁵ Belli D’Elia, Garton, *Trave frammentario*, 61, cat. no. 69; Garton, *Early romanesque sculpture*, 66, 105.

Од увођења катепаната, око 975. године, Бари је био политички центар не само Апулије већ и целе византијске јужне Италије, а уз то је био и црквени центар Апулије.⁶⁸ На основу расположивих података

⁶⁶ Garton, *Early romanesque sculpture*, 60–62, 69, 120; Belli D’Elia, *Il Romanico*, 117. Сажимајући опште карактеристике апулијске скулптуре XI и XII века, Вакернагел је закључио да су је одредиле историјске прилике тог региона. У њеној основи су византијски утицаји, који ће дуго надживети политичку власт Византијског царства. На основу стила скулптуре северноапулијских катедралних храмова и светилишта арханђела Михаила на Гаргану предлаже њен хронолошки след. Најстарија је она у Каноси, која због шематизма и крутих геометријских форми још увек одражава византијске стилске утицаје, док она у Сипонту и Монте Сан Анђелу већ показује стилске утицаје романике и представља почетак романике у Апулији (cf. Wackernagel, *Die Plastik*, 3, 7–8).

⁶⁷ Belli d’Elia, Garton, *Pluteo frammentario*, 67, cat. no. 76. Изнесена је и претпоставка да је црквени мобилијар за катедралне храмове у Каноси и Сипонту, као и за светилиште арханђела Михаила на Гаргану, могао бити изведен и у Барију (cf. Garton, *Early romanesque sculpture*, 66, 67, 81, 125, 359).

⁶⁸ О Барију као центру Апулије cf. J.-M. Martin, *La Pouille du VIe au XIIe siècle*, Roma–Paris 1993, 265. У јужној Италији је, око 975. године, уведен катепанат у склопу реформе већ централизоване царске управе, коју је започео цар Нићифор Фока (963–969). Нова византијска управа објединила је три дотадашње теме јужне Италије: Ломбардију, Луканију и Калабрију. Cf. J. Gay, *L’Italie méridionale et l’empire byzantin depuis l’avènement de Basile Ier jusqu’à la prise de Bari par les Normands (867–1071)* II, New York 1960, 343–349; A. Guillou, *Notes sur la société dans le katépanat d’Italie au XIe siècle*, *Mélanges de l’école française de Rome* 78/2 (1966) 439–465; V. von Falkenhausen, *Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft in Süditalien vom 9. bis ins 11. Jahrhundert*, Wiesbaden 1967, 51–57; G. A. Loud, *Byzantium and southern Italy (876–1000)*, in: *The Cambridge history of Byzantine Empire: c. 500–1492*, ed. J. Shepard, Cambridge – New York 2008, 568. О византијским темама у јужној Италији cf. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 26–41; J.-M. Martin, *Les thèmes ital-*

немогуће је одредити хронолошки однос између три катедрална храма северне Апулије, и самим тим и њихове међусобне утицаје. Набројани фрагменти рељефне скулптуре од пресудног су значаја за њихово датовање у другу четвртину XI века.⁶⁹ Подизање нових катедралних храмова у то време доведено је у везу са успостављањем нових црквених дијецеза.⁷⁰ Заправо, у овом случају није се радило о успостављању нових дијецеза већ о уздизању постојећих на виши ранг или о обнављању старих и њиховом повезивању. Реорганизација латинске цркве, која је почела крајем X и настављена почетком XI века, протумачена је као резултат оживљавања латинске цркве у време када долази до локалног отпора византијској управи у Апулији, а градња нових катедралних храмова као симбол њене моћи и ауторитета.⁷¹ У апулијском друштву, подељеном на Грке и Латине, незадовољство локалног становништва (које су подстицале и користиле антивизантијске политичке фракције) представљало је главни проблем за византијску управу.⁷² Због тога је још од X века долазило до повремених побуна и покушаја узурпације власти. Побуне ће, готово без прекида, избијати све до почетка норманских освајања четрдесетих година XI века.⁷³ Један од главних разлога незадовољства била је византијска фискална политика, коју је ефикасно спроводила централизована администрација.⁷⁴ Упркос томе, византијска власт није ослабила него је од почетка XI века (посебно од слома Самуилове државе на Балкану 1018. године) постала још јача.⁷⁵ Реорганизација латинске цркве није била израз њене моћи и ауторитета већ политичке воље византијске управе у Апулији.⁷⁶ Веза између политичке ситуације и црквене организације у византијској Апулији крајем X и почетком XI века, коју је Теса Гартон навела у историјском прегледу у својој књизи, накнадно је протумачена произвољно – како би послужила као

iens: territoire, administration, population, in: Histoire et culture dans l'Italie byzantine: acquis et nouvelles recherches, ed. A. Jacob, J.-M. Martin, G. Noyé, Rome 2006, 517–558; V. Prigent, Byzantine administration and army, in: A companion to Byzantine Italy, ed. S. Cosentino, Leiden 2021, 155–162 (даље назив овог зборника навођен је скраћено: A companion to Byzantine Italy).

⁶⁹ Garton, *Early romanesque sculpture*, 101.

⁷⁰ *Ibid.*, 24.

⁷¹ *Ibid.*, 57–58, 60–61, 100.

⁷² Loud, *Byzantium and southern Italy*, 563; V. von Falkenhansen, *Greek and Latin in Byzantine Italy (6th–11th century)*, in: *A companion to Byzantine Italy*, 558–567; S. Cosentino, *Politics and society*, in: *A companion to Byzantine Italy*, 54.

⁷³ Lupus Protospatarius. *Annales a. 855–1102*, in: *Monumenta germaniae historica SS 5 VII*, ed. G. H. Pertz, Hannover 1844, 54; Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin II*, 214–216; G. Noyé, *New light on the society of Byzantine Italy*, in: *Social change in town and country in eleventh-century Byzantium*, ed. J. Howard-Johnston, Oxford 2020, 159–160, 164, 184–187.

⁷⁴ Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin II*, 202–204; Loud, *Byzantium and southern Italy*, 95; J. Shepard, *Western approaches (900–1025)*, in: *The Cambridge history of Byzantine Empire: c. 500–1492*, ed. idem, Cambridge – New York 2008, 570.

⁷⁵ Falkenhansen, *Untersuchungen*, 51–57; Martin, *La Pouille du VIe au XIIe siècle*, 696–709; G. A. Loud, *Southern Italy in the eleventh century*, in: *The new Cambridge medieval history (c. 1024–c. 1198) IV/2*, ed. D. E. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2015, 95; Noyé, *New light*, 184.

⁷⁶ Loud, *Byzantium and southern Italy*, 569.

Сл. 9. Стилб, олиарска иреирага, Св. Петар Велики, Дубровник, фраименти (ирема: Peković, Crkva Sv. Petra Velikoga)

Fig. 9. Pillar, altar screen, Cathedral of St. Peter the Great, Dubrovnik, fragment (after: Peković, Crkva Sv. Petra Velikoga)

одговарајући историјски оквир за тезу о ранијој појави романике у Апулији.⁷⁷

Да би се разумеле промене у организацији латинске цркве у Апулији које су довеле до градње нових катедралних храмова, неопходно је укратко ука-

⁷⁷ Garton, *Early romanesque sculpture*, 57–58.

Сл. 10. Доврајник, црква Госје од Лужина, Сион, фрајмент (према: Peković, Crkva Sv. Petra Velikoga)

Fig. 10. Doorpost, Church of the Holy Virgin, Ston, fragment (after: Peković, Crkva Sv. Petra Velikoga)

зати на политичке прилике у тој провинцији које су директно утицале на њену црквену организацију. Током последње две деценије IX века Византија је од Сарацена преотела јужну Италију и тада је дошло до обнове лагинске цркве под јурисдикцијом Рима.⁷⁸ Поновно успостављање византијске власти донело је одређену политичку стабилност, али је кроз цео X век у Апулији долазило до сукоба са Лангобардима, који су представљали локалну претњу византијској управи.⁷⁹ Лангобарди су владали територијама у суседству Византије, пре свега у кнежевини Беневенто, која је господарила највећим делом јужне Италије.⁸⁰ Циљ Лангобарда је био да поврате делове северне Апулије, којима су владали пре обнове византијске власти, и да уједно прошире власт према обали Јадранског мора.⁸¹ Крајем X века долази до сукоба Византије са царевима Светог римског царства из лозе Отона и потом Салијеваца, који су – уједињени са Лангобардима – тежили да поврате јужне делове *regnum italicum*.⁸² На врхунцу сукоба у Апулији, 969. године, папа Јован XIII (965–972), који се у то време нашао у избеглишту код Лангобарда, уздигао је дијецезу Беневенто на ниво архиепископије, а да, сходно томе, ниједна од апулијских дијецеза није била уздигнута на виши ранг.⁸³ То је у историографији протумачено као отворени антивизантијски чин са намером да се дестабилизује северна Апулија.⁸⁴ Јурисдикција нове лангобардске архиепископије протезала се дубоко на византијску територију, све до Монте Гаргана и Сипонта на обали Јадранског мора.⁸⁵ Међу њеним новим суфраганима биле су и две најважније византијске пограничне тврђаве: Асколи Сатријано и Бовино.⁸⁶ У тим градовима преклапале су се црквена јурисдикција Беневента и политичка власт византијске теме Лангобардије. То је доводило до расправа око надлежности, а самим

тим и до сукоба.⁸⁷ Византијској управи није одговарало да тумарх Сипонта, који је као виши војни заповедник имао фискалну и судску надлежност, у име града изражава лојалност архиепископу Беневента.⁸⁸ Будући да су Латини представљали највећи део становништва византијске Апулије, оданост латинског свештенства Цариграду била је од највећег значаја за византијску управу.⁸⁹ С намером да се латинско свештенство што чвршће веже за византијску управу, како би се на тај начин умањило утицај лангобардске митрополије на њен црквени живот (а преко ње и папства и царева Светог римског царства), Византија је одговорила реорганизацијом латинске цркве у Апулији.⁹⁰ Једну за другом апулијске епископије уздигла је на ранг архиепископије: Таранто 978, Трани 987, Лучера 1005, Бриндизи 1010. и Сипонто 1022/1023. године.⁹¹ Оваква византијска политика дала је жељене резултате. Најзначајнији латински епископи остали су одани Цариграду за време теолошких расправа средином XI века и током борби са Норманима.⁹² А после норманских освајања, када долази до промене у црквеној организацији латинске цркве,⁹³ апулијски градови ће настојати да сачувају своја права и привилегије добијене у време византијске власти.⁹⁴ Црквени велико-

⁷⁸ Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin* II, 193; Cosentino, *Politics and society*, 50–53.

⁷⁹ Noyé, *New light*, 178–180.

⁸⁰ T. Brown, *Byzantine Italy (680–876)*, in: *The Cambridge history of Byzantine Empire: c. 500–1492*, ed. J. Shepard, Cambridge – New York 2008, 433–464.

⁸¹ Loud, *Byzantium and southern Italy*, 560–582, посебно 563.

⁸² Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin* II, 296–298, 310–315; G. A. Loud, *The Latin church in Norman Italy*, Cambridge – New York 2007, 31–32; idem, *Byzantium and southern Italy*, 565–569; Shepard, *Western approaches*, 546–559; Noyé, *New light*, 164; Cosentino, *Politics and society*, 57–58.

⁸³ Falkenhausen, *Untersuchungen*, 152–153; Loud, *The Latin church in Norman Italy*, 33; idem, *Byzantium and southern Italy*, 566; Noyé, *New light*, 164.

⁸⁴ Loud, *Byzantium and southern Italy*, 566.

⁸⁵ Idem, *The Latin church in Norman Italy*, 33; idem, *Byzantium and southern Italy*, 566.

⁸⁶ Асколи Сатријано и Бовино остаће под јурисдикцијом Беневента (cf. Falkenhausen, *Untersuchungen*, 56).

⁸⁷ Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin* II, 356–357; Falkenhausen, *op. cit.*, 153.

⁸⁸ Falkenhausen, *op. cit.*, 153; Noyé, *New light*, 189.

⁸⁹ Shepard, *Western approaches*, 539.

⁹⁰ Loud, *The Latin church in Norman Italy*, 39; S. Cosentino, *Ecclesiastic life and its institutions*, in: *A companion to Byzantine Italy*, 88.

⁹¹ Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin* II, 360; Falkenhausen, *op. cit.*, 152–153; Loud, *The Latin church in Norman Italy*, 34; idem, *Byzantium and southern Italy*, 566–567, 569.

⁹² Falkenhausen, *op. cit.*, 156, 164; Noyé, *New light*, 162.

⁹³ N. Kamp, *Vescovi e diocesi nell'Italia meridionale nel passaggio dalla dominazione bizantina allo stato normanno*, in: *Il passaggio dal dominio bizantino allo Stato normanno nell'Italia meridionale*, ed. C. D. Fonseca, Taranto 1977, 165–187; C. D. Fonseca, *L'organizzazione ecclesiastica dell'Italia normanna tra l'XI e il XII secolo: i nuovi assetti istituzionali*, in: *Le istituzioni ecclesiastiche della "Societas christiana" dei secoli XI–XII. Diocesi, pievi e parrocchie*, Milano 1977, 327–352; idem, *Le istituzioni ecclesiastiche e la conquista normanna. Gli episcopati e la cattedrali*, in: *I caratteri originari della conquista normanna. Diversità e identità nel Mezzogiorno (1030–1130)*, ed. R. Licinio, F. Violante, Bari 2006, 333–346; Martin, *La Pouille du VIe au XIIe siècle*, 563–572; Loud, *The Latin church in Norman Italy* (са литературом).

⁹⁴ У договору који су представници краља Роцера II (1130–1154) у јуну 1132. године постигли са Баријем, после побуне која је у граду избила против норманске власти, заклели су се да ће поштовати градске цркве и ранг архиепископије дијецезе Барија, да се неће светити становницима због ранијих побуна, да ће поштовати њихову својину и постојећи судски и фискални имунитет, да неће наметати нове војне обавезе, узимати таоце или градити тврђаву у склопу града. Из договора је јасно да су то били услови које су представници Барија поставили краљу (cf. G. A. Loud, *Norman Sicily in the twelfth century*, in: *The new Cambridge medieval*

Сл. 11. Парапетна плоча, црква Госпе од Лужина, Стон, фрајменити
(према: Peković, Crkva Sv. Petra Velikoga)

Fig. 11. Parapet slab, Church of the Holy Virgin, Ston (after: Peković, Crkva Sv. Petra Velikoga)

достојници који су за време византијске власти бирали међу члановима локалне властеле биће замењени странцима оданим новим владарима.⁹⁵

У склопу византијске реорганизације латинске цркве у Апулији дијецезе су често спајане и потом поново раздвајане.⁹⁶ Прво су уједињене дијецезе Каносе и Барија, а потом Сипонта и Монте Гаргана. Зна се да је још у X веку дијецеза Барија била уједињена са дијецезом Каносе, али се не зна када је тачно дошло до уједињења. Каноса је стари антички град *Canusium* и најстарија је позната дијецеза у Апулији, која се у изворима помиње још у IV веку.⁹⁷ Већ крајем VI века, када све већи политички и економски значај (а самим тим и црквени) добијају приобални градови, Каноса губи на значају.⁹⁸ Историја дијецезе Барија од лангобардског освајања у VI веку до средине X века готово је у потпуности непозната.⁹⁹ Претпоставља се да је Бари, после поновног освајања Византије и оснивања теме Лангобардије, постао главна дијецеза Апулије у складу са византијском административном праксом да управни центар теме буде, ако је то могуће, и

њено црквено средиште.¹⁰⁰ Како би се усагласила политичка и црквена организација провинције у складу са византијском хијерархијом, дијецеза Каносе и Барија уздигнута је средином X века на ранг архиепископије.¹⁰¹ Од средине X века сачувао се комплетан списак њених епископа. Епископ Јован је први 953. године понео титулу архиепископа, иако се у аналима Барија и даље наводи као епископ.¹⁰² У архиву катедрале у Барију сачувала се повеља папе Јована XIX (1024–1033), издата 1025. године цркви Барија, којом папа архиепископу Бизанцијусу (1025–1035) додељује палиј и право да поставља дванаест епископа.¹⁰³ На основу те повеље, чија аутентичност није била доведена у питање, закључено је да је латинска црква те године званично потврдила уздицање дијецезе Каносе и Барија на ранг архиепископије, те да је Бизанцијус први архиепископ кога је потврдио папа.¹⁰⁴

Промене у организацији латинске цркве у Апулији могу бити од кључног значаја за разумевање ор-

history (c. 1024–c. 1198) IV/2, ed. D. E. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2015, 450).

⁹⁵ Falkenhausen, *Greek and Latin*, 559.

⁹⁶ Martin, *La Pouille du VIe au XIIe siècle*, 570; Loud, *Byzantium and southern Italy*, 569.

⁹⁷ F. Lanzoni, *Le diocesi d'Italia dalle origini al principio del secolo VII (an. 604)*. *Studio critico* I, Faenza 1927, 288–295; A. Wharton Epstein, *The date and significance of the cathedral of Canosa in Apulia, South Italy*, DOP 37 (1983) 80.

⁹⁸ Wharton Epstein, *The date*, 80.

⁹⁹ Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin* I, 194–195.

¹⁰⁰ *Ibid.*, 196; Falkenhausen, *Untersuchungen*, 152.

¹⁰¹ Falkenhausen, *op. cit.*, 152.

¹⁰² *Lupus Protospatarius. Annales a. 855–1102*, 55; Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin* II, 360–361.

¹⁰³ *Codice diplomatico Barese I/1. Le pergamene del Duomo di Bari (952–1264)*, ed. G. B. Nitto de Rossi, F. Nitti di Vito, Bari 1897, 21–23, no. 13; Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin* II, 362. У повељи папе Јована XIX цркви Барија, уз 12 суфрагана наведен је списак од још 17 епископија, међу којима је и Котор. Неке од тих епископија су у то време већ биле основане, а друге ће бити касније, од којих неке тек после норманских освајања (cf. Loud, *The Latin church in Norman Italy*, 38).

¹⁰⁴ Wackernagel, *Die Plastik*, 1; Garton, *Early romaneseque sculpture*, 58.

Сл. 12. Грега, циборијум, Св. Марија, Сиџонџо, фразименти, сада у Курији архиепископије, Манфредонија (према: *Alle sorgenti del Romanico*)

Fig. 12. Beam, ciborium, S. Maria, Siponto, fragment, now in the Curia Arcivescovile, Manfredonia (after: *Alle sorgenti del Romanico*)

ганизације дубровачке цркве и посредно пружити објашњење како је она у X веку уздигнута на виши ранг. Дубровачки архиепископ помиње се 1000. године у млетачкој хроници Јована Ђакона. Тада је заједно са угледним грађанима Дубровника на острву Мајсану код Корчуле дочекао млетачког дужда Петра II Орсеола (991–1009) и заклео му се на верност.¹⁰⁵ Тај догађај је дуго био једини *terminus ante quem* за уздизање дубровачке цркве на ранг архиепископије, а најчешће се датовао на крај X века, између 989–1000. године.¹⁰⁶ Анализом списка Константина Порфирогенита *Vita Basilii* и *De thematibus*, насталих после 950. године, *terminus ante quem* је померен у средину X века.¹⁰⁷ У њима се Дубровник наводи као митрополија, а на основу политичких прилика у византијској Далмацији – из којих произлази да у то време Дубровник није могао бити административно него само црквено средиште – изведен је закључак да је дубровачка црква имала ранг архиепископије већ педесетих година X века.¹⁰⁸ Као што је већ истакнуто, главна апулијска дијецеза Каносе и Барија управо је у то време уздигнута на виши ранг.

Иако се не зна тачно када је у X веку дубровачка црква уздигнута на виши ранг, на основу реорганизације латинске цркве у Апулији може се извести закључак да то није био чин самовоље, који је из политичких разлога одговарао византијској управи (као што је за цркву у Апулији претпостављао Константин

Јиречек), већ је то био резултат управо политичке воље византијске управе.¹⁰⁹ И независно од организације латинске цркве под византијском влашћу у јужној Италији, дошло се до закључка да су промене у црквеној организацији уопште зависиле од војних потреба Византијског царства.¹¹⁰ Називи тврђава у делу *De Administrando Imperio* цара Константина Порфирогенита истицали су војни карактер градских насеља. Као таква, насеља су припадала систему одбране Царства. Неке тврђаве су се истицале својим значајем у одбрани, тако да су њихови епископи били међу првима који су уздигнути на виши ранг.¹¹¹ На основу повеље папе Бенедикта VIII (1012–1024), издате 1022. године дубровачкој цркви, којом дубровачком епископу Виталу додељује палиј и суфрагане, у хрватској литератури је закључено да је тада дубровачкој цркви потврђен ранг архиепископије, при чему није довођења у питање веродостојност ове повеље.¹¹²

Међутим, темељном палеографском, дипломатичком и историјском анализом текстова повеља издатих црквама Дубровника и Барија закључено је да су обе ове повеље познији фалсификати.¹¹³ Могуће је да се њима желела створити лажна слика о признавању папског ауторитета на територијама које су у то време биле под чврстом влашћу Византије. Византијска

¹⁰⁹ К. Јиречек, *Историја Срба. Политичка историја до 1537. год.* I, trans. Ј. Радонић, Београд 1984, 125; Ј. Калић, *Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године*, in: eadem, *Европа и Срби: средњи век*, ed. Т. Живковић, Београд 2006, 138, 141.

¹¹⁰ Е. Kirsten, *Die byzantinische Stadt*, in: *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress* 3, München 1958, 20, n. 7; Falkenhausen, *Untersuchungen*, 152.

¹¹¹ Kirsten, *op. cit.*, 20, n. 7.

¹¹² Пековић на основу папске повеље закључује да је дубровачкој цркви, у кратком периоду, два пута признат статус архиепископије (cf. Puljić, *Uspostava dubrovačke metropolije*, 15, 29; Peковић, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 240). Важно је истакнути да се у размаку од свега три године, у обе папске повеље, оној за дубровачку цркву и за цркву Барија, међу суфраганима наводи Котор, те се тако њихова јурисдикција преклапа.

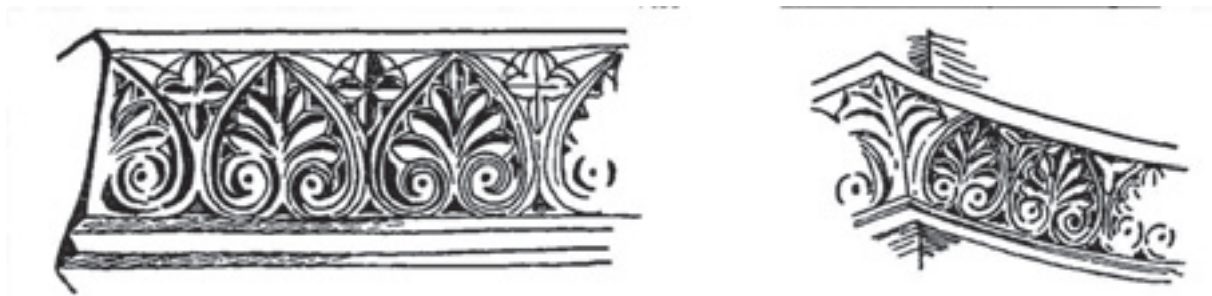
¹¹³ Калић, *Црквене прилике*, 125–141 (са литературом); F. Sforza, *Bari e Kotor: un singolare caso di rapporti fra le due sponde adriatiche*, Bari 1975, 48, n. 6 (са литературом); Коматина, *Црква и држава*, 128, n. 400.

¹⁰⁵ *Illic Ragusensis archiepiscopus cum suis conveniens, eidem principi sacramenta omnes facientes, obsequie multa detulerunt; inde predictas civitates repetendo remeans, ad Veneciam cum tali triumpho tandem regressus est* (cf. *La cronaca veneziana del diacono Giovanni*, in: *Cronache veneziane antichissime* I, ed. G. Monticello, Roma 1890, 159.10–25–160.5–20; Ј. Ферлуга, *Византијска управа у Далмацији*, Београд 1957, 90–94; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 326–329, 334–335; С. Пириватрић, *Самуилова држава: обим и карактер*, ed. Б. Ферјанчић, Београд 1997, 107–112).

¹⁰⁶ М. Barada, *Dalmatia superior*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 270 (Zagreb 1949) 101; I. Puljić, *Uspostava dubrovačke metropolije*, in: *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije*, ed. Ž. Puljić, N. A. Ančić, Dubrovnik 2001, 27–45.

¹⁰⁷ И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 66–67.

¹⁰⁸ *Ibid.*

Сл. 13. Зидни венци, Ески Имаретџи џамија, раније смајрлана црквом Христџа Пантџейојџије, Цариград (џрема: Van Millingen, Byzantine churches in Constantinople)

Fig. 13. Sculpted cornices, Eski Imaret Camii, previously believed to be the monastery church of Christos to Pantepoptes, Istanbul (after: Van Millingen, Byzantine churches in Constantinople)

политика у јужној Италији није била антилатинска¹¹⁴ – како се закључивало на основу тврдњи епископа Лиутпранда од Кремоне¹¹⁵ – али се латинска црква налазила под строгим контролом представника византијске управе, који су цркву заступали пред законом.¹¹⁶

Као што је познато, у време издавања папске повеље дубровачкој цркви Дубровник је био посебна византијска тема. Претпоставља се да је до оснивања теме дошло после слома Самуилове државе 1018. године и да је постојала до средине XI века.¹¹⁷ О томе сведочи помен њеног стратега Катакалона Клазоменског у византијским изворима негде после 1042. године.¹¹⁸ У јужној Италији је управа катепана Василија Војоана од 1017–1028. године представљала врхунац византијске моћи и престижа.¹¹⁹ После успешно окончаних похода против Бугара, Византија је, после дужег времена, могла усмерити људство и материјална средства у јужну Италију.¹²⁰ Византијска власт у Апулији неће бити пољуљана све до норманских освајања четрдесетих година XI века. О бројности византијских трупа које је Војоан предводио на ратишту сведочи бенедиктински монах Аматус од Монтеказина у делу *Историја Нормана (Historia Normannorum)*. Он наводи да су Војоанове трупе надирале попут пчела из препуне кошнице.¹²¹ Војоан је показао и велике организационе способности. Градњом низа пограничних тврђава (Троја, Драгонара, Фјорентина и Чивита-

те), које су основане као гарнизони и епископије, консолидовао је византијску власт у северној Апулији.¹²²

На поменутиим фалсификованим повељама заснован је читав низ закључака. Са повељом која се односи на цркву Барија доведена је у везу градња катедрале у Барију, а највероватније и закључак о јачању латинске цркве у Апулији.¹²³ Међутим, на градњу северноапулијских катедралних храмова – поред реорганизације латинске цркве – утицај је пре свега морала имати и општа политичка ситуација у Византијском царству после слома Самуилове државе и с тим у вези јачање византијске управе у Апулији. Из анала Барија зна се да је градња катедрале почела 1034. године за време столовања архиепископа Бизанцијуса (1025–1035).¹²⁴ Почетак градње катедрале у другој четвртини XI века потврђује архитектонска скулптура са оквира портала, као и њихов архитектонски тип.¹²⁵ Три портала на западном и по један на северном и јужном зиду уклопљени су у барокну преградњу цркве.¹²⁶ Њихови оквири састоје се од греда од грчког мермера које су са чеоне стране само ижљебљене, док су са унутрашње украшене рељефним мотивима.¹²⁷ Висина рељефног фриза иста је за све портале и износи 16 центиметара, што сведочи да су истовремено планирани и изведени. Такав тип једноставних портала од каменних греда карактеристичан

¹¹⁴ Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin* II, 351–352; Falkenhäusen, *Untersuchungen*, 151.

¹¹⁵ Епископ Лиутпранд од Кремоне тврдио је да је цар Нићифор Фока преко патријарха Полиевката покушао и у Апулији, као и у Калабрији, да забрани латински обред (cf. *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches: von 565–1453 I. Regesten von 565–1025*, ed. F. Dölger, München–Berlin 1924, 92, no. 717; Wharton Epstein, *The date*, 79).

¹¹⁶ Martin, *La Pouille du VIe au XIIe siècle*, 564–567, 569, 588–599, 625; Loud, *The Latin church in Norman Italy*, 40–41; idem, *Byzantium and southern Italy*, 569; Noyé, *New light*, 162.

¹¹⁷ Ферлуга, *Византијска управа*, 92–101; Klaić, *Povijest Hrvata*, 334; Ј. Ферлуга, *Кекавмен*, in: ВИНЈ III, 211–212, 303; Калић, *Црквене џриликe*, 140.

¹¹⁸ Ферлуга, *Кекавмен*, 211–212.

¹¹⁹ J.-M. Martin, *Byzantine Apulia*, in: *Byzantium, Venice and medieval Adriatic. Spheres of maritime power and influence, c. 700–1453*, ed. M. Skoblar, New York 2021, 193.

¹²⁰ Shepard, *Western approaches*, 57–58.

¹²¹ *Storia de' Normanni di Amato di Montecassino volgarizzata in antico francese*, ed. V. de Bartholomaeis, trans. P. N. Dunbar, Roma 1935, 29; *The history of the Normans by Amatus of Montecassino*, trans. P. N. Dunbar, ed. G. A. Loud, Woodbridge 2004, 51; Shepard, *Western approaches*, 557–558.

¹²² Falkenhäusen, *Untersuchungen*, 55–57; Martin, *La Pouille du VIe au XIIe siècle*, 572; Loud, *The Latin church in Norman Italy*, 38; idem, *Southern Italy in the eleventh century*, 95–96, 100; Shepard, *Western approaches*, 557–559; Noyé, *New light*, 172, 182–183, 184; Cosentino, *Politics and society*, 57; F. Marazzi, *Byzantines and Lombards*, in: *A companion to Byzantine Italy*, 190–194.

¹²³ Garton, *Early romanesque sculpture*, 8.

¹²⁴ *Annales Barrenses*, in: *Monumenta germaniae historica* SS 5 VII, ed. G. H. Pertz, Hannover 1844, 54; H. W. Schulz, *Denkmäler der Kunst des Mittelalters in Unteritalien I*, ed. A. F. von Quast, Dresden 1860, 21–22; Belli D'Elia, *Bari: Cattedrale*, 99, cat. no. 115.

¹²⁵ Belli D'Elia, *Bari: Cattedrale*, 101, cat. no. 115; eadem, *Facciata principale: Portale principale*, 107, cat. no. 117; eadem, *Facciata principale: Portale sinistro*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 107, cat. no. 118; eadem, *Portale sud*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 108, cat. no. 121; Wharton Epstein, *The date*, 82.

¹²⁶ Garton, *Early romanesque sculpture*, 222–223, 225.

¹²⁷ У јужноиталијанским градовима и на Сицилији, који су се налазили под политичком влашћу Византије, рељефна скулптура клесана је у мермеру (најчешће грчком, проконешком). Претпоставља се да су свештена лица и локална аристократија мермер поручивали из Цариграда и Грчке под утицајем византијске управе. Cf. J.-P. Sordini, *La sculpture byzantine (VIIe–XIIe siècles): acquis, problèmes et perspective*, in: *La sculpture byzantine, VIIe–XIIe siècles*, ed. C. Pennas, C. Vanderheyde, Athènes 2008, 21.

је за византијске и раносредњовековне грађевине пре појаве романике. Налази се на савременој катедрали из Каносе и на бенедиктинској опатијској цркви Сан Анђело ин Формис близу Капуе у Кампанији, заснованој 1058, а завршеној 1073. или 1075. године.¹²⁸ С обзиром на догађаје у Барију за време норманске власти претпостављало се да је катедрала срушена 1156. године.¹²⁹ Према *Историји* тзв. Хуга Фалкандуса, најдетаљнијој савременој хроници, због побуне која је 1156. године избила у граду против норманске власти, краљ Вилијам I (1154–1166) наредио је те године да се град опљачка и разруши.¹³⁰ Да су се доњи делови катедрале из XI века сачували сведочи и начин зидања од неправилних каменних блокова и слојева опеке, који су откривени после археолошких истраживања.¹³¹ На исти начин грађена је и њој савремена катедрала и крстионица у Каноси.¹³² Такав начин зидања карактеристичан је за византијску архитектуру X и XI века и у другим деловима Царства.¹³³ У јужној Италији начин зидања се мења са доласком Нормана на власт: почиње грађење од правилно тесаних каменних блокова карактеристичних за романику.

Катедрала Св. Сабинија у Каноси преуређена је крајем XVII века и потом у XIX веку.¹³⁴ За њено датовање у XI век од пресудног значаја су: натпис на бочној страни проповедаонице, заступљени рељефни мотиви и начин зидања.¹³⁵ Из дугачког натписа клесаног у мермеру, који се данас налази у десном трансепту изнад улаза у сакрстију, сазнаје се да је папа Пасхал II у свечаној церемонији 1101. године цркву посветио св. Сабинију.¹³⁶ Тумачењем натписа дошло се до уверења да је црква те године освећена.¹³⁷ Ипак, пажљивом анализом натписа, у контексту историје дијецезе, закључено је да је те године катедрала променила посвету. Посвећена је локалном светитељу, најпознатијем епископу Каносе из друге четвртине VI века.¹³⁸ На абакусу два коринтска капитела у северном трансепту цркве изведени су људска и лавља маска, сличне онима на проповедаоници.¹³⁹ Маске су јасан показа-

тељ да црква и проповедаоница потичу из истог времена.¹⁴⁰ Црква је омалтерисана у унутрашњости и на фасади (претпоставља се у време обнове у XIX веку), али је на јужној страни трансепта и на фасади апсиде видљиво да је зидана од слојева грубо тесаног камена и истакнутих слојева опеке.¹⁴¹ Такав начин зидања у Апулији примењивао се до средине XI века.

Катедрала Св. Марије у Сипонту једини је остатак средњовековног града, који је као насељено место постојао и у римском периоду.¹⁴² Сипонто је била једна од старих апулијских епископија, која је опстала и после лангобардских освајања. Последњи пут се помиње 649. године, а крајем VII века припојена је епископији Беневенто.¹⁴³ Катедрала се налази у подножју рта Гаргано, на осами у пољу, будући да су у мочвари нестали трагови града од кога су већ крајем XIII века остале само рушевине.¹⁴⁴ Пронађени фрагменти црквеног мобилијара једино су сведочанство да је црква подигнута у XI веку. Они се на основу натписа датују у 1039. годину, у време столовања архиепископа Лава (1023–1050), чије је име уклесано на једном од њих.¹⁴⁵ Градња катедрале доводи се зато у везу са византијском обновом дијецезе Сипонто и њеним уздицањем на ранг архиепископије 1022–1023. године.¹⁴⁶ Лав је био свештеник са Монте Сан Анђела који је заједно са Сипонтом уздигнут на ранг архиепископије.¹⁴⁷ За време његовог столовања поручен је литургијски мобилијар и за светилиште арханђела Михаила, који се датује у 1041. годину.¹⁴⁸ Нејасан натпис од две речи са његовим именом (SUME LEONI), који је крајем XIX и почетком XX века још био видљив на греди испод епископског престола, јасно га доводи у везу са архиепископом Лавом.¹⁴⁹ На јединствену дијецезу Сипонта и Монте Сан Анђела указује натпис уз руб високог наслона епископског престола у коме је наведен и престо у Сипонту.¹⁵⁰

Цркву Св. Петра Великог у Дубровнику Жељко Пековић датује на крај X века позивајући се, без додат-

¹²⁸ Belli D'Elia, *Facciata principale: Portale principale*, 107, cat. no. 117; Garton, *Early romanesque sculpture*, 225, 291.

¹²⁹ Garton, *op. cit.*, 59.

¹³⁰ H. Falcandus, *Hugonis Falcandi in suam historiam de regno Siciliae*, in: *Rerum Italicarum scriptores VII*, ed. L. A. Muratori, Mediolani 1725, 269; Belli d'Elia, *Bari: Cattedrale*, 99–101, cat. no. 115; Loud, *Norman Sicily in the twelfth century*, 455.

¹³¹ Belli d'Elia, *Bari: Cattedrale*, 99–106, cat. no. 115; Wharton Epstein, *The date*, 82; Garton, *Early romanesque sculpture*, 67, 212.

¹³² Wharton Epstein, *The date*, 82.

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ Schulz, *Denkmäler der Kunst*, 57; Wharton Epstein, *The date*, 79, n. 1.

¹³⁵ Wharton Epstein, *The date*, 81.

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ Schulz, *Denkmäler der Kunst*, 55; É. Bertaux, *L'art dans l'Italie méridionale I. De la fin de l'Empire romain à la conquête de Charles d'Anjou*, Paris 1904, 377; R. Krautheimer, *San Nicola in Bari und die apulische Architektur des 12. Jahrhunderts*, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 9 (1934) 10–11; K. J. Conant, *Carolingian and romanesque architecture: 800 to 1200*, Harmondsworth 1959, 217; Wharton Epstein, *The date*, 81, n. 19 (са осталом литературом).

¹³⁸ Wharton Epstein, *The date*, 80; D. M. Deliyannis, *Bishops, cities and historical memory in Byzantine Italy*, in: *A companion to Byzantine Italy*, 603.

¹³⁹ P. Belli D'Elia, *Canosa: Cattedrale: Transeto sinistro: Capitello*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 77, cat. no. 97; Garton, *Early romanesque sculpture*, 122–123, 291, 293, Pl. XXIVa, b, 96c.

¹⁴⁰ Wharton Epstein, *The date*, 82.

¹⁴¹ *Ibid.*, fig. 3.

¹⁴² Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin I*, 193.

¹⁴³ Loud, *The Latin church in Norman Italy*, 19.

¹⁴⁴ Belli d'Elia, Garton, *Siponto: Cattedrale di S. Maria*, 47, cat. no. 59.

¹⁴⁵ Лав, архиепископ Сипонта, помиње се и у документу из јула 1023. године, у коме је забележено да је, уз сагласност свештенства, приложио манастиру Св. Марије на Трemitима земљу у власништву дијецезе, која се због удаљености није обрађивала: *Leone arcivescovo di Siponto, poiché molte terre di proprietà della mensa vescovile restano incolte per la lontananza dalla sede, offre, col consenso del clero diocesano, al monastero di S. Maria di Tremiti, in persona di Roccio abate...* Cf. *Codice diplomatico del monastero benedettino di S. Maria di Tremiti (1005–1237)* II. Aa. 1005–1081, ed. A. Petrucci, Roma 1960, 24, no. 8; Garton, *Early romanesque sculpture*, 346.

¹⁴⁶ *Codice diplomatico del monastero benedettino di S. Maria di Tremiti*, 25–27, no. 8; Belli D'Elia, Garton, *Siponto: Cattedrale di S. Maria*, 47, cat. no. 59; Garton, *Early romanesque sculpture*, 86, 123, 348, 352.

¹⁴⁷ *Codice diplomatico del monastero benedettino di S. Maria di Tremiti*, 25 (са литературом); Garton, *op. cit.*, 346.

¹⁴⁸ Belli d'Elia, Garton, *Montesangelolo: Santuario di S. Michele*, 31, cat. no. 42.

¹⁴⁹ Schulz, *Denkmäler der Kunst*, 241; Bertaux, *L'art dans l'Italie méridionale*, 447; Belli d'Elia, Garton, *Montesangelolo: Trono vescovile*, 31–33, cat. no. 43; Garton, *Early romanesque sculpture*, 89, 315.

¹⁵⁰ SEDES HEC NU(MERO) DIFFERT A SEDE SIPONTI IUS ET HONOR SE (DIS) QUE SUNT SIBI SUNT QUOQUE M (cf. Schulz, *Denkmäler der Kunst*, 241–242; Garton, *op. cit.*, 9, 314).

них објашњења, на мишљење Ивице Пуљића.¹⁵¹ Пуљић пак сматра, на основу повеље папе Бенедикта VIII из 1022. године, да је 999. година *terminus ante quem* за уздизање дубровачке цркве на ранг архиепископије и да је она установљена по жељи цара Самуила, а у договору са папом Гргуром V, понављајући одраније изнесен став у хрватској литератури.¹⁵² Политичке прилике у Византијском царству на источној обали Јадрана биле су у то време ипак веома комплексне и треба их као такве узимати у обзир кад се расправља о датовању цркве Св. Петра Великог у Дубровнику.

Као што је познато, услед устанка Бугара против Византије и стварања Самуилове државе (976–1018) у другој половини X века започели су дугогодишњи ратови на Балканском полуострву.¹⁵³ Тако је крајем X века византијска позиција на јужном Јадрану била озбиљно уздрмана, посебно губитком Драча, који је Самуило држао 996. године.¹⁵⁴ Према наводима у *Леттојису Поја Дукљанина*, које потврђује и *Летнда о св. Трифуну*, ускоро су уследили пљачкашки упади Самуилових одреда у Котор и Дубровник, који су тада били спаљени.¹⁵⁵ Ови се упади посредно датују у 998. годину,¹⁵⁶ а највероватније су били повод похода млетачке флоте уз обалу Далмације. Том приликом је млетачки дужд примио заклетву на верност од угледних грађана већине далматинских градова, а међу њима и Дубровника.¹⁵⁷ То су, дакле, била веома несигурна времена и мало је вероватно да се тада размишљало о подизању катедралног храма у Дубровнику. Стога је реалнија процена да се његова градња смести у мирнија времена – када долази до обнове и јачања византијске власти на Балкану после слома Самуилове државе. А управо тада Дубровник постаје центар нове византијске теме. То значи да се Дубровник нашао у сличним историјским околностима као и северноапулијски градови у време подизања катедралних храмова, са којима – видели смо – дубровачки катедрални храм повезују заступљени декоративни мотиви.

С друге стране, тип палмета и биљне вреже, као и њихов стил, заступљени у рељефној декорацији северноапулијских катедралних храмова указују на ви-

¹⁵¹ Peković, *Crkva Sv. Petra Velikoga*, 237.

¹⁵² На основу повеље папе Бенедикта VIII из 1022. године, у којој се наводи „да је одредбе о ношењу палија одредио Бенедиктов претходник 'господин Гргур'“, закључено је да је то морао бити папа Гргур V (996–999). Cf. Puljić, *Uspostava dubrovačke metropolije*, 39–46 (са литературом); Klaić, *Povijest Hrvata*, 335.

¹⁵³ Пириватрић, *Самуилова држава*.

¹⁵⁴ *Ibid.*, 104–105.

¹⁵⁵ *Uno certo Scemuel lungo tempo stette in ribellione dal romano imperatore Basilio. In tale ribellione tirannicamente i confini de Vulgari et de Macedonia et alcune cittade de Dalmazia depopulò et guastò venendo l'esercito suo a Catharo* (cf. Estratto dalla "Legenda de misser San Tryphon martire confalon et protector della Cittade de Catharo", in: *Storia documenta della Marinerezza Bocchese*, ed. G. Gelicich, Ragusa 1889, 84); *Леттојису Поја Дукљанина*, ed. Ф. Шишић, Београд–Загреб 1928, 333; Ферлуга, *Византијска ујрава*, 87–88; Пириватрић, *Самуилова држава*, 105, 107, п. 109; Коматина, *Црква и држава*, 68.

¹⁵⁶ Ферлуга, *op. cit.*, 87–88; Пириватрић, *op. cit.*, 113.

¹⁵⁷ Ферлуга, *op. cit.*, 88–91; Пириватрић, *op. cit.*, 107–109. Пошто Самуило није имао флоту којом би угрозио друге градове на обали Далмације, изнесено је мишљење да, вероватно, није ни стигао даље од Дубровника (cf. Shepard, *Western approaches*, 556). На основу навода попа Дукљанина може се закључити да је далматинским градовима прилазио са копнене стране.

Сл. 14. Венац у основи ѓамбура куйоле, Ески Имарет ѓамија, раније сматрана црквом Христа Пантепопте, Цариград (према: Van Millingen, *Byzantine churches in Constantinople*)

Fig. 14. Sculpted cornice, base of the dome drum, Eski Imaret Camii, previously believed to be the monastery church of Christos to Pantepoptes, Istanbul (after: Van Millingen, *Byzantine churches in Constantinople*)

зантијске узоре из XI века.¹⁵⁸ Грчки натписи на два фрагмента из Сипонта могу указати и на порекло клесара, а врхунски квалитет израде упућује на могућност да су клесари били позвани из Цариграда да украсе главне катедралне храмове северне Апулије. По избору мотива, апулијским примерима најсличнија је архитектонска скулптура из садашње цариградске ѓамије Ески Имарет (*Eski Imaret Camii*). То је једина цариградска црква из XI века, касније претворена у ѓамију, у којој се сачувала архитектонска скулптура. За њу је у науци било прихваћено да је првобитно била црква манастира Христа Пантепопте (Свевидећер).¹⁵⁹ Према изворима, њу је подигла Ана Даласена, мајка цара Алексија I Комнина (1081–1118), нешто пре 1087. године. Зато се сматрала једином поуздано датованом црквом из XI века која се сачувала у Цариграду.¹⁶⁰

Према новим разматрањима Сирила Манга, манастирска црква Христа Пантепопте налазила се у близини ѓамије Ески Имарет, на месту ѓамије султана Селима.¹⁶¹ Гамија Ески Имарет не може се идентификовати са неком од византијских цркава, а због распознавања и даље се назива Христос Пантепопте.¹⁶²

¹⁵⁸ Габори је указао на византијске утицаје у апулијској скулптури друге четвртине XI века и да она не представља почетак романике у Апулији, али без образложења и примера (cf. J.-R. Gaborit, *Lambon de Sainte Maria de Siponte et les origines de la sculpture romane en Pouille*, in: *Mélanges offerts à René Crozet I*, ed. P. Gallais, Y. J. Riou, Poitiers 1966, 257). Професорка Ђоја Бертели у фусноти наводи да задржава право да у неком од наредних радова пише о византијским утицајима. Тај најављени рад, ако је и објављен, нисам пронашла (cf. Bertelli, *Acceptus e magister David a Siponte*, 70, n. 10).

¹⁵⁹ A. Van Millingen, *Byzantine churches in Constantinople: their history and architecture*, London 1912, 212–218; J. Ebersolt, A. Thiers, *Les églises de Constantinople*, Paris 1913, 171–182; R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin I/3. Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique. Les églises et les monastères*, Paris 1969, 513–515; T. F. Mathews, *The Byzantine churches of Istanbul: a photographic survey*, University Park – London 1976, 59–70; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul: Byzantion, Konstantinupolis, Istanbul bis zum Beginn d. 17. Jahrhunderts*, Tübingen 1977, 120–121; R. Ousterhout, *Some notes on the construction of Christos Ho Pantepoptes (Eski Imaret Camii) in Istanbul*, *ΔΧΑΕ* 16 (1991–1992) 47–56.

¹⁶⁰ Ousterhout, *Some notes*, 47.

¹⁶¹ C. Mango, *Where in Constantinople was the Monastery of Christos Pantepoptes?*, *ΔΧΑΕ* 20 (1998) 87–88.

¹⁶² На основу топографије, пре свега цариградских цистерни, ѓамија Ески Имарет је доведена у везу са манастиром Св. Константина који је према изворима подигла царица Теофано (875–895/896), прва жена византијског цара Лава VI Мудрог. На

На основу начина зидања поуздано се приписује крају XI века, у време владавине династије Комнина.¹⁶³ Од архитектонске скулптуре *in situ* сачували су се зидни венци на фасади и у унутрашњости. Остала скулптура није пронађена јер црква никада није била систематски истражена, иако представља једну од најбоље сачуваних цркава основе уписаног крста у Цариграду.¹⁶⁴ За време поправки на цамији које су завршене у лето 1990. године (а које нису имале званично одобрење) пронађени су бројни фрагменти рељефне скулптуре, чија потоња судбина није позната.¹⁶⁵ Венце на фасадама немогуће је сагледати у целини због оближњих зграда које се наслањају на северни део и део западног зида грађевине. Једино је видљив онај на јужној фасади од када је 1990. године срушен ниски зид, који је до тада заклањао поглед на цркву.¹⁶⁶ На њој су изведена два венца која деле фасаду на три дела.¹⁶⁷ Горњи венац од белог мермера није украшен, већ је само ижљедљен. Други венац се протеже у висини прозора и у унутрашњости грађевине: уз зидове наоса, испод свода пастофорија, у нартексу и на источној зиду егзонартекса. Украс зидних венаца састоји се од фриза усправних палмета уписаних у срцолика поља чији се шири део завршава са две симетричне спирале (сл. 13), попут оних на фрагментима из Сипонта и на проповедаоници из Каносе.¹⁶⁸ Различите врсте палмета један су од мотива који се јавља у византијској скулптури и цариградског су порекла.¹⁶⁹

Мотив валовите гране која твори непрекинути фриз, из које излазе листови палмете и тролисни цвет, протеже се у основи тамбура куполе цркве Христа Пантеопте, док је у осни грађевине изведен мотив крста (сл. 14).¹⁷⁰ Сличан мотив таласасте гране у којем је заступљен и лист акантуса био је широко распрострањен током целог византијског периода.¹⁷¹ Мотив крста је такође веома заступљен у византијској уметности у различитим варијантама, па и са мотивом лишћа.¹⁷² Стилску анализу рељефа у унутрашњости цркве Христа Пантеопте сада је немогуће извести. У

лето 1990. године, када су завршене поправки на цамији које је извела локална заједница верника, зидови и сводови су заједно са рељефном скулптуром још једном омалтерисани и потом премазани дебелим слојем жуте боје.¹⁷³ Зато се проучавање њене рељефне скулптуре заснива на цртежима Ван Милингена из 1912. године и на старим фотографијама које је објавио Метјуз 1976. године.¹⁷⁴ На основу њих је закључено да стилски припадају периоду између X и XII века.¹⁷⁵ Мотиви су клесани прецизно, а форме су меке и заобљене.

По постигнутом волумену скулптура из цркве Христа Пантеопте ближа је скулптури из Богородичине цркве манастира Константина Липса са почетка X века (из 907. године) него оној из XII века.¹⁷⁶ А скулптура из северне цркве Константина Липса генерално је важна за стилску анализу и хронологију цариградске скулптуре будући да се у граду уопште мало скулптуре сачувало.¹⁷⁷ Она је оштро клесана на полираној основи, а волумен је постигнут одмереним односом светла и сенке вештом употребом сврдла.¹⁷⁸ Због тога се сматра најбољом скулптуром из средњовизантијског периода.¹⁷⁹ Извесно је да је оснивач манастира Константин Липс био византијски племић: на свечаном обреду посвете цркве био је присутан и тадашњи византијски цар Лав VI Мудри (886–912), те се на основу тога зна да је Константин Липс, као племић, припадао највишим круговима византијског, тј. цариградског друштва.¹⁸⁰ Црква је доста оштећена, али се сачувао велики део њеног рељефног украса, у унутрашњости и на фасади.¹⁸¹ По обиљу украса она се разликује од других средњовизантијских цркава. У њима је архитектонска скулптура ограничена на оквире портала, капители, зидне венце и пре свега на олтарске преграде. Због тога се изводио закључак да је скулптура у том периоду имала другоразредну улогу.¹⁸² Скулптуру северне цркве манастира Константина Липса карактерише разноликост заступљених мотива, стилска уједначеност и висок квалитет израде.¹⁸³ И у њој је заступљен мотив палмета, али сасанидски тип.¹⁸⁴ У византијској скулптури од XII века биљни мотиви постају све крући и стилизованији, а рељеф све више добија дводимензионални аспект и губи на пуноћи и волумену.¹⁸⁵

Рељефна декорација из дубровачког катедралног храма Св. Петра Великог састоји се од биљних и геометријских мотива, док су фигуралне представе ретке. Због самог карактера такве рељефне декорације

тај начин је црква датована на крај IX и почетак X века. То би значило да је старија и од Северне цркве Константина Липса. Cf. N. Austay-Effenberger, A. Effenberger, *Eski İmaret Camii, Bonosizisterne und Konstantinsmauer: mit 2 Abbildung und 7 Textabbildungen*, JÖB 58 (2008) 13–44. Такав став је одбачен у науци, јер архитектура цркве одговара другој половини XI века (cf. V. Marinis, *Architecture and ritual in the churches of Constantinople: ninth to fifteenth centuries*, New York 2014, 138).

¹⁶³ C. Mango, *Byzantine architecture*, New York 1985, 134; idem, *Where in Constantinople*, 87.

¹⁶⁴ Ousterhout, *Some notes*, 47.

¹⁶⁵ *Ibid.*, 47, figs. 3–4.

¹⁶⁶ *Ibid.*, 48.

¹⁶⁷ R. Flaminio, *La decorazione scultorea della chiesa di Cristo Pantepotes (Eski İmaret Camii) a Costantinopoli*, in: *La sculpture byzantine: VIIe–XIIe siècles*, ed. C. Pennas, C. Vanderheyde, Athènes 2008, 40–41, figs. 5–7.

¹⁶⁸ Ebersolt, Thiers, *Les églises*, 181, fig. 93; Flaminio, *La decorazione*, 41.

¹⁶⁹ S. Alpaslan-Doğan, *La sculpture byzantine en Lycie et à Antalya: sa place dans l'évolution de l'art byzantin*, in: *La sculpture byzantine: VIIe–XIIe siècles*, ed. C. Pennas, C. Vanderheyde, Athènes 2008, 127; Sodini, *La sculpture byzantine*, 11.

¹⁷⁰ Ebersolt, Thiers, *Les églises*, 181, fig. 87; Flaminio, *La decorazione*, 41, fig. 8.

¹⁷¹ Alpaslan-Doğan, *La sculpture byzantine en Lycie et à Antalya*, 127.

¹⁷² Sodini, *La sculpture byzantine*, 10.

¹⁷³ Ousterhout, *Some notes*, 47; Flaminio, *La decorazione*, 40.

¹⁷⁴ Ousterhout, *op. cit.*, 47; Flaminio, *op. cit.*, 40, fig. 3–4

¹⁷⁵ Flaminio, *op. cit.*, 42.

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ *Ibid.*

¹⁷⁹ C. Mango, E. J. W. Hawkins, *Additional notes*, DOP 18 (1964) 304.

¹⁸⁰ T. Macridy, *The Monastery of Lips and the burials of the Palaeologi*, DOP 18 (1964) 254–258; Mango, *Byzantine architecture*, 110.

¹⁸¹ Macridy, *op. cit.*, 253–254.

¹⁸² Mango, Hawkins, *Additional notes*, 304.

¹⁸³ Macridy, *op. cit.*, 262–265, figs. 17–21, 29–45, 62–68, 78–83; Mango, Hawkins, *Additional notes*, 304–309; C. Mango, E. J. W. Hawkins, *Additional finds at Fenari Isa Camii, Istanbul*, DOP 22 (1968) 178–180, figs. 4–35.

¹⁸⁴ Mango, *Byzantine architecture*, 111.

¹⁸⁵ Flaminio, *La decorazione*, 42–43, n. 20.

чињеница је да је неки споменик тешко датовати само на основу једног или два заступљена мотива. Када су у питању палмете уписане у срцолика поља, датовање цркве у XI век олакшава чињеница да такав тип палмета није заступљен у дужем периоду на територији Царства већ је карактеристичан за XI век, а композиције у склопу којих се јавља карактеристичне су за Апулију у другој четвртини XI века. Порекло мотива је несумњиво из Цариграда, одакле су се уметничке

идеје и утицаји ширили у остале делове Царства, а посредством Апулије – и у јужну Далмацију. На основу заступљених мотива, а узимајући у обзир историју латинске цркве под политичком влашћу Византије и пре свега опште политичке прилике у Царству у преломним деценијама X и XI – у раду је предложено датовање дубровачког катедралног храма Св. Петра Великог у исти историјски оквир прве половине XI века као и градња северноапулијских катедралних храмова.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – REFERENCE LIST

- Бабић В., *Олтарска преграда са острва Колочеја*, Зграф 41 (2017) 51–75 [Babić V., *Oltarska pregrada sa ostrva Koločera*, Zograf 41 (2017) 51–75].
- Јиречек К., *Историја Срба. Политичка историја до 1537. год. I*, trans. Ј. Радоњић, Београд 1984 (Jireček K., *Istorija Srba. Politička istorija do 1537. god. I*, trans. J. Radonić, Beograd 1984).
- Калић Ј., *Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године*, in: eadem, *Европа и Срби: средњи век*, ed. Т. Живковић, Београд 2006, 125–141 (Kalić J., *Crkvene prilike u srpskim zemljama do stvaranja arhiepiskopije 1219. godine*, in: eadem, *Evropa i Srbi: srednji vek*, ed. T. Živković, Beograd 2006, 125–141).
- Коматина И., *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016 (Komatina I., *Crkva i država u srpskim zemljama od XI do XIII veka*, Beograd 2016).
- Лейтоиус Поја Дукљанина, ed. Ф. Шишић, Београд–Загреб 1928 (*Letopis Porra Dukljanina*, ed. F. Šišić, Beograd–Zagreb 1928).
- Пириватрић С., *Самуилова држава: обим и карактер*, ed. Б. Ферјанчић, Београд 1997 (Pirivatrić S., *Samuilova država: obim i karakter*, ed. B. Ferjančić, Beograd 1997).
- Ферлуга Ј., *Византијска управа у Далмацији*, Београд 1957 (Ferluga J., *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957).
- Ферлуга Ј., *Кекавмен*, in: *Византијски извори за историју народа Југославије III*, Београд 2007, 189–217 (Ferluga J., *Kekavmen*, in: *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije III*, Beograd 2007, 189–217).
- Alle sorgenti del Romanico: Puglia XI secolo*, ed. P. Belli D'Elia, Bari 1987.
- Alpaslan-Doğan S., *La sculpture byzantine en Lycie et à Antalya: sa place dans l'évolution de l'art byzantin*, in: *La sculpture byzantine: VIIe–XIIe siècles*, ed. C. Pennas, C. Vanderheyde, Athènes 2008, 123–138.
- Annales Barrenses*, in: *Monumenta germaniae historica SS 5 VII*, ed. G. H. Pertz, Hannover 1844, 52–56.
- Austay-Effenberger N., Effenberger A., *Eski İmaret Camii, Bonosizsterne und Konstantinsmauer: mit 2 Abbildung und 7 Textabbildungen*, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 58 (2008) 13–44.
- Barada M., *Dalmatia superior*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 270 (Zagreb 1949) 95–113.
- Belli D'Elia P., *Acceptus*, in: *La Puglia fra Bisanzio e l'Occidente*, ed. P. Belli D'Elia et al., Milano 1980, 132–133.
- Belli D'Elia P., *Il Romanico*, in: *La Puglia fra Bisanzio e l'Occidente*, ed. P. Belli D'Elia et al., Milano 1980, 117–196, 243–253.
- Belli D'Elia P., *Bari: Cattedrale*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 99–106, cat. no. 115.
- Belli D'Elia P., *Facciata principale: Portale principale*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 107, cat. no. 117.
- Belli D'Elia P., *Facciata principale: Portale sinistro*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 107, cat. no. 118.
- Belli D'Elia P., *Portale sud*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 108, cat. no. 121.
- Belli D'Elia P., *Canosa: Cattedrale*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 72–79, cat. no. 85.
- Belli D'Elia P., *Canosa: Cattedrale: Transeto sinistro: Capitello*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 77, cat. no. 97.
- Belli D'Elia P., Garton T., *Trave*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 41, 60, 62, 66, cat. no. 48–50, 67, 71, 75.
- Belli D'Elia P., Garton T., *Pluteo frammentario*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 66–67, cat. no. 76.
- Belli D'Elia P., Garton T., *Frammento di trave*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 62, cat. no. 71 bis.
- Belli D'Elia P., Garton T., *Pilastrino*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 63, cat. no. 72.
- Belli D'Elia P., Garton T., *Montesantangelo: Santuario di S. Michele*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 31, cat. no. 42.
- Belli D'Elia P., Garton T., *Montesantangelo: Trono vescovile*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 31–35, cat. no. 43.
- Belli D'Elia P., Garton T., *Siponto: Cattedrale di S. Maria*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 47–56, cat. no. 59.
- Belli D'Elia P., Garton T., *Leggio*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 39, cat. no. 45.
- Belli D'Elia P., Garton T., *Canosa: Pulpito*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 80–86, cat. no. 105.
- Belli D'Elia P., Garton T., *Trave frammentario*, in: *Alle sorgenti del Romanico*, 61, cat. no. 69.
- Beritic L., *Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 10/1 (Split 1956) 15–83.*
- Bertaux É., *L'art dans l'Italie méridionale I. De la fin de l'Empire romain à la conquête de Charles d'Anjou*, Paris 1904.
- Bertelli G., *Acceptus e magister David a Siponto: nuove acquisizioni*, in: „A mari usque ad mare“. *Cultura visuale e materiale dall'Adriatico all'India. Scritti in memoria di Gianclaudio Macchiarella*, ed. M. Guidetti, S. Mondini, Venezia 2016, 63–71.
- Brown T., *Byzantine Italy (680–876)*, in: *The Cambridge history of Byzantine Empire: c. 500–1492*, ed. J. Shepard, Cambridge – New York 2008, 433–464.
- Codice diplomatico Barese I/1. Le pergamene del Duomo di Bari (952–1264)*, ed. G. B. Nitto de Rossi, F. Nitti di Vito, Bari 1897.
- Codice diplomatico del monastero benedettino di S. Maria di Tremiti (1005–1237) II. Aa. 1005–1081*, ed. A. Petrucci, Roma 1960.
- Conant K. J., *Carolingian and romanesque architecture: 800 to 1200*, Harmondsworth 1959.
- Cosentino S., *Ecclesiastic life and its institutions*, in: *A companion to Byzantine Italy*, ed. S. Cosentino, Leiden 2021, 68–105.
- Cosentino S., *Politics and society*, in: *A companion to Byzantine Italy*, ed. S. Cosentino, Leiden 2021, 29–67.
- Deliyannis D. M., *Bishops, cities and historical memory in Byzantine Italy*, in: *A companion to Byzantine Italy*, ed. S. Cosentino, Leiden 2021, 582–608.
- de Diversis F., *Opis Dubrovnika*, trans. Ivan Božić, Dubrovnik 1983.
- de Diversis F., *Opis slavnog grada Dubrovnika*, trans. Zdenka Janeković-Römer, Zagreb 2004.
- Dračevac A., *Pleterna skulptura u lapidariju u Stonu*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 75 (Split 1981) 137–156.
- Ebersolt J., Thiers A., *Les églises de Constantinople*, Paris 1913.
- Estratto dalla „Legenda de misser San Tryphon martire confalon et protector della Cittade de Catharo“*, in: *Storia documenta della Marinerezza Bocchese*, ed. G. Gelcich, Ragusa 1889, 81–86.
- Falcandus H., *Hugonis Falcandi in suam historiam de regno Siciliae*, in: *Rerum Italicarum scriptores VII*, ed. L. A. Muratori, Mediolani 1725, 251–344.
- Fisković I., *O ranokršćanskim spomenicima naronskog područja*, in: *Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka*, ed. Ž. Rapanić, Split 1980, 213–256.
- Flaminio R., *La decorazione scultorea della chiesa di Cristo Pantepotes (Eski Imaret Camii) a Constantinopoli*, in: *La sculpture byzantine: VIIe–XIIe siècles*, ed. C. Pennas, C. Vanderheyde, Athènes 2008, 39–53.

- Fonseca C. D., *L'organizzazione ecclesiastica dell'Italia normanna tra l'XI e il XII secolo: i nuovi assetti istituzionali*, in: *Le istituzioni ecclesiastiche della "Societas christiana" dei secoli XI–XII. Diocesi, pievi e parrocchie*, Milano 1977, 327–352.
- Fonseca C. D., *Le istituzioni ecclesiastiche e la conquista normanna. Gli episcopati e la cattedrali*, in: *I caratteri originari della conquista normanna. Diversità e identità nel Mezzogiorno (1030–1130)*, ed. R. Licinio, F. Violante, Bari 2006, 333–346.
- Gaborit J.-R., *Lambon de Santa Maria de Siponte et les origines de la sculpture romane en Pouille*, in: *Mélanges offerts à René Crozet I*, ed. P. Gallais, Y. J. Riou, Poitiers 1966, 253–257.
- Garton T., *Early romanesque sculpture in Apulia*, New York 1984.
- Gay J., *L'Italie méridionale et l'empire byzantin depuis l'avènement de Basile Ier jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867–1071)* I–II, New York 1960.
- Guillou A., *Notes sur la société dans le katépanat d'Italie au XIe siècle*, *Mélanges de l'école française de Rome* 78/2 (1966) 439–465.
- Janin R., *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin* I/3. *Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique. Les églises et les monastères*, Paris 1969.
- Jurković M., *Prilog određivanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture*, *Starohrvatska prosvjeta* 15 (Split 1985) 183–199.
- Jurković M., *Prilog proučavanju pleterne skulpture na području poluotoka Pelješca*, *Starohrvatska prosvjeta* 13 (Split 1983) 165–184.
- Kamp N., *Vescovi e diocesi nell'Italia meridionale nel passaggio dalla dominazione bizantina allo Stato normanno*, in: *Il passaggio dal dominio bizantino allo Stato normanno nell'Italia meridionale*, ed. C. D. Fonseca, Taranto 1977, 165–195.
- Karaman Lj., *Iz kolijevke hrvatske prošlosti. Historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima*, Zagreb 1930.
- Kirsten E., *Die byzantinische Stadt*, in: *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress* 3, München 1958, 1–48.
- Klaić N., *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971.
- Krautheimer R., *San Nicola in Bari und die apulische Architektur des 12. Jahrhunderts*, *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 9 (1934) 5–42.
- La cronaca veneziana del diacono Giovanni*, in: *Cronache veneziane antichissime* I, ed. G. Monticcolo, Roma 1890, 59–187.
- Lanzoni F., *Le diocesi d'Italia dalle origini al principio del secolo VII (an. 604)*. *Studio critico* I, Faenza 1927.
- Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*, ed. V. Bogišić, C. Jireček, Zagrabiae 1904.
- Lisičar V., *Koločep nekoć i sada*, Dubrovnik 1932.
- Loud G. A., *Byzantium and southern Italy (876–1000)*, in: *The Cambridge history of Byzantine Empire: c. 500–1492*, ed. J. Shepard, Cambridge – New York 2008, 560–582.
- Loud G. A., *Norman Sicily in the twelfth century*, in: *The new Cambridge medieval history (c. 1024–c. 1198)* IV/2, ed. D. E. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2015, 442–474.
- Loud G. A., *Southern Italy in the eleventh century*, in: *The new Cambridge medieval history (c. 1024–c. 1198)* IV/2, ed. D. E. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge 2015, 94–119.
- Loud G. A., *The Latin church in Norman Italy*, Cambridge – New York 2007.
- Lupus Protospatarius. Annales a. 855–1102*, in: *Monumenta germaniae historica* SS 5 VII, ed. G. H. Pertz, Hannover 1844, 52–63.
- Macridy T., *The Monastery of Lips and the burials of the Palaeologi*, *Dumbarton Oaks Papers* 18 (1964) 253–277.
- Mango C., *Byzantine architecture*, New York 1985.
- Mango C., *Where in Constantinople was the Monastery of Christos Pantepoptes?*, *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 20 (1998) 87–88 [Mango C., *Where in Constantinople was the Monastery of Christos Pantepoptes?*, *Deltion tēs Christianikēs Archaialogikēs Etaireias* 20 (1998) 87–88].
- Mango C., Hawkins E. J. W., *Additional finds at Fenari Isa Camii, Istanbul*, *Dumbarton Oaks Papers* 22 (1968) 177–184.
- Mango C., Hawkins E. J. W., *Additional notes*, *Dumbarton Oaks Papers* 18 (1964) 299–315.
- Marasović T., *Dalmatia praeromanica. Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji* IV. *Korpus arhitekture: južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora*, Split–Zagreb 2013.
- Marazzi F., *Byzantines and Lombards*, in: *A companion to Byzantine Italy*, ed. S. Cosentino, Leiden 2021, 169–199.
- Marinis V., *Architecture and ritual in the churches of Constantinople: ninth to fifteenth centuries*, New York 2014.
- Martin J.-M., *Byzantine Apulia*, in: *Byzantium, Venice and medieval Adriatic. Spheres of maritime power and influence, c. 700–1453*, ed. M. Skoblar, New York 2021, 188–202.
- Martin J.-M., *Les thèmes italiens: territoire, administration, population*, in: *Histoire et culture dans l'Italie byzantine: acquis et nouvelles recherches*, ed. A. Jacob, J. M. Martin, G. Noyé, Rome 2006, 517–558.
- Martin J.-M., *La Pouille du VIe au XIIe siècle*, Roma–Paris 1993.
- Mathews T. F., *The Byzantine churches of Istanbul: a photographic survey*, University Park – London 1976.
- Medini M., *Starine dubrovačke*, Dubrovnik 1935.
- Menalo R., *Crkva Sv. Stjepana u Barama u Stonskom polju*, *Starohrvatska prosvjeta* 36 (Split 2009) 259–282.
- Menalo R., *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik 2003.
- Monumenta Ragusina. Libri Reformationum* I. *Ann. 1306–1347*, ed. J. Tkalčić, Zagrabiae 1879.
- Müller-Wiener W., *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls. Byzantion, Konstantinupolis, Istanbul bis zum Beginn d. 17. Jahrhunderts*, Tübingen 1977.
- Noyé G., *New light on the society of Byzantine Italy*, in: *Social change in town and country in eleventh-century Byzantium*, ed. J. Howard-Johnston, Oxford 2020, 157–195.
- Ousterhout R., *Some notes on the construction of Christos Ho Pantepoptes (Eski Imaret Camii) in Istanbul*, *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 16 (1991–1992) 47–56 [Ousterhout R., *Some notes on the construction of Christos Ho Pantepoptes (Eski Imaret Camii) in Istanbul*, *Deltion tēs Christianikēs Archaialogikēs Etaireias* 16 (1991–1992) 47–56].
- Peković Ž., *Crkva Sv. Petra Velikoga: dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Dubrovnik–Split 2010.
- Peković Ž., *Crkva Sv. Petra u Dubrovniku*, in: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, ed. M. Jurković, T. Luksić, Zagreb 1996, 267–277.
- Peković Ž., *Četiri elafitske crkve*, Dubrovnik–Split 2008.
- Peković Ž., *Oltarna ogradna crkve Sv. Mihajla s otoka Koločepa*, in: *Oltarna ogradna s Koločepa*, ed. A. Milošević, Split 2000, 9–17.
- Peković Ž., Violić D., Brajnov D., *Oltarna ogradna crkve Sv. Mihajla s otoka Koločepa*, *Znanstveni prilozi* 13 (Split 2005) 1–9.
- Pisma opata Stjepana Gradića Dubročanina senatu Republike Dubrovačke: od godine 1667. do 1668.*, ed. Dj. Köbler, Zagreb 1915.
- Prigent V., *Byzantine administration and army*, in: *A companion to Byzantine Italy*, ed. S. Cosentino, Leiden 2021, 140–168.
- Prijatelj K., *Skulpture s ljudskim likom iz starohrvatskog doba*, *Starohrvatska prosvjeta* 3 (Split 1954) 65–91.
- Puljić I., *Uspostava dubrovačke metropolije*, in: *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije*, ed. Ž. Puljić, N. A. Ančić, Dubrovnik 2001, 15–55.
- Ragusa. Cenni storici*, ed. S. Skurla, Zagabria 1876.
- Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches: von 565–1453 I. Regesten von 565–1025*, ed. F. Dölger, München–Berlin 1924.
- Schulz H. W., *Denkmäler der Kunst des Mittelalters in Unteritalien* I, ed. A. F. von Quast, Dresden 1860.
- Sforza F., *Bari e Kotor: un singolare caso di rapporti fra le due sponde adriatiche*, Bari 1975.
- Shepard J., *Western approaches (900–1025)*, in: *The Cambridge history of Byzantine Empire: c. 500–1492*, ed. J. Shepard, Cambridge – New York 2008, 537–559.
- Sodini J.-P., *La sculpture byzantine (VIIe–XIIe siècles): acquis, problèmes et perspective*, in: *La sculpture byzantine, VIIe–XIIe siècles*, ed. C. Pennas, C. Vanderheyde, Athènes 2008, 5–35.
- Storia de' Normanni di Amato di Montecassino volgarizzata in antico francese*, ed. V. de Bartholomaeis, trans. P. N. Dunbar, Roma 1935.
- Tabanelli M., *Echi normanni nel palazzo imperiale de Poznań: Guglielmo II e l'arte normanno-sveva, tra storiografia e prassi architettonica*, *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz* 61/1 (2019) 105–134.
- The history of the Normans by Amatus of Montecassino*, trans. P. N. Dunbar, ed. G. A. Loud, Woodbridge 2004.
- Van Millingen A., *Byzantine churches in Constantinople: their history and architecture*, London 1912.
- von Falkenhausen V., *Greek and Latin in Byzantine Italy (6th–11th century)*, in: *A companion to Byzantine Italy*, ed. S. Cosentino, Leiden 2021, 541–581.
- von Falkenhausen V., *Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft in Süditalien vom 9. bis ins 11. Jahrhundert*, Wiesbaden 1967.

Wackernagel M., *Die Plastik des XI. und XII. Jahrhunderts in Apulien*, Leipzig 1911.

Wackernagel M., *La bottega dell' "Archidiaconus Acceptus", scultore pugliese dell' XI secolo*, Bollettino d'Arte del Ministero della Pubblica Istruzione 2 (Milano–Roma 1908) 143–150.

Wackernagel M., *La scultura pugliese verso la metà dell'XI secolo*, Rassegna Pugliese di scienze, lettere ed arti 25 (Trani 1910) 151–161.

Wharton Epstein A., *The date and significance of the cathedral of Canossa in Apulia, South Italy*, *Dumbarton Oaks Papers* 37 (1983) 79–90.

Zaninović M., *Limitacija stonskog polja*, in: *Adriatica praehistorica et antiqua. Miscellanea Georgio Novak Dictata*, ed. V. Miroslavljević, D. Rendić-Miočević, M. Suić, Zagreb 1970, 489–502.

Cathedral church of St. Peter the Great. A contribution to its dating

Valentina Babić

Institute of Balkan Studies SASA, Belgrade, Serbia

The early medieval cathedral church of St. Peter the Great in Dubrovnik (Ragusa) is known from Ragusan narrative and archival sources, but there is no direct data about the time of its construction. The narrative sources report that it was the first cathedral in Dubrovnik and, as such, predated the construction of the new Romanesque cathedral of the Dormition of the Virgin in the mid-twelfth century. From the *Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclytiae civitatis Ragusii ad ipsius Senatium description* (1440) by Philippus de Diversis, we learn that it had a cross-in-square ground plan. Archaeological research has confirmed this piece of information, and the numerous discovered fragments with reliefs are virtually its only surviving remains. Based on a stylistic analysis of those fragments, the cathedral was hereto dated to the period from the tenth to the late twelfth century. Željko Peković, who reconstructed the fragments and wrote the first study on the cathedral of St. Peter the Great, associated its construction with the promotion of the church of Dubrovnik to the rank of an archdiocese, an undoubtedly important event in its ecclesiastical history. The church of Dubrovnik acquired the rank of an archdiocese in the tenth century. The exact date of its promotion is unknown because the archbishop of Dubrovnik appears for the first time in a narrative source from 1000. In the earlier literature, that event was assumed to have happened in 998–1000, and Peković accepted that dating. Even before Peković's study, based on the choice of motifs and quality of carving, scholars noted the distinctive features of Pre-Romanesque relief sculpture in the Dubrovnik area, unlike in the other parts of the eastern coast of the Adriatic. This paper highlights the parallels between some motifs of relief decoration from the cathedral of St. Peter the Great with fragments from the North Apulian cathedrals in Bari, Siponto, Canossa and the Sanctuary of St. Michael the Archangel on Mount Gargano, most notably the motif of palmettes inscribed in heart-shaped fields and the compositions in which it appears. The Apulian specimens have been reliably dated to the second quarter of the eleventh century because some of them have years or names inscribed on them, which are not only crucial for dating the furnishings, but also the cathedrals for

which they were commissioned. They reveal a high level of craftsmanship. The motifs, especially the palmette leaves, are finely executed owing to a careful ratio of light and shadow, leaving an impression of volume and naturalistic freshness. Due to their stylistic characteristics, already at the beginning of the twentieth century, the German archaeologist Wackernagel inferred that they represented the beginnings of Romanesque art in Apulia. His pioneering conclusions, based on inadequate knowledge of Byzantine sculpture at the time, was accepted and elaborated by Theresa Tessa Garton and Pina Belli D'Elia. Garton's book *Early Romanesque Sculpture in Apulia*, based on her doctoral dissertation, is the leading synthesis on Apulian eleventh-century sculpture, and hence this paper includes an overview of her main conclusions, which were subsequently accepted by Pina Belli D'Elia. Although they do not belong to monumental architectural sculpture but to bas-relief sculpture, a part of the Byzantine tradition, Garton interpreted the reliefs on the frame of the portal at the Bari cathedral as a revival of architectural sculpture and, together with other Apulian examples, the beginning of Romanesque art in Apulia. She associated the building of new cathedrals in the second quarter of the eleventh century with the reorganization of the Latin Church, interpreting this reorganization as a result of the revival of the Latin Church in Apulia and the construction of new churches as a symbol of its power and authority. In the historical overview she provides in her book, Garton highlights the link between the political situation and the organization of the Latin Church in Byzantine Apulia in the late tenth and early eleventh century and then proceeds to interpret it very arbitrarily to serve as a suitable historical framework for the earlier emergence of Romanesque art in Apulia. This paper argues that the reorganization of the Latin Church was not a reflection of its power and authority but of the political will of the Byzantine government in Apulia. It was launched in response to the promotion of the Lombard diocese of Benevento to the rank of an archdiocese by Pope John XIII in 969. Byzantium responded by upgrading a group of Apulian dioceses to the rank of an archdiocese. The Byzantine reorganization of the Latin Church in Apulia often involved

merging and then re-separating dioceses. First the dioceses of Canossa and Bari were merged, followed by Siponto and Mount Gargano. The Diocese of Canossa and Bari became an archdiocese in the mid-tenth century (953) and the Diocese of Siponto and Mount Gargano in 1022–1023. The changes in the organization of the Latin Church in Apulia could prove crucial for understanding the organization of the church of Dubrovnik and could indirectly explain how it was raised to the rank of an archdiocese in the tenth century. The earliest reference to the archbishop of Dubrovnik appears in 1000 in the Venetian chronicle of John the Deacon. An analysis of *Vita Basilii* and *De thematibus* by Constantine Porphyrogenetos, both written after 950, moves the *terminus ante quem* to the middle of the tenth century. Those writings mention Dubrovnik as a metropolitanate, while the political circumstances in Byzantine Dalmatia – which show that, at that time, Dubrovnik could not have been an administrative center but only an ecclesiastical seat – suggest that the church of Dubrovnik was already an archdiocese in the 950s. The reorganization of the Latin Church in Apulia offers grounds to conclude that it was not an act of its own will, as has been previously assumed, but the result of the political will of the Byzantine government. Papal charters from the same period have been preserved in both dioceses, that of Dubrovnik and of Canossa and Bari. The charter to the Dubrovnik church was issued by Pope Benedict VIII in 1022 and the one to the Apulian church by Pope John XIX in 1025. A detailed paleographic, diplomatic and historical analysis of the texts of those charters has shown both to be later forgeries. It is possible that the intention was to create a false image about the acknowledgment of papal authority in the territories that were then under the firm political control of the Byzantine Empire. It is important to note that, at the time when the papal charter to the church of Dubrovnik was issued, Dubrovnik was a Byzantine theme. The theme is believed to have been founded after the fall of Samuel's state in 1018 and to have existed until the mid-eleventh century. That is evidenced by a reference to its *strategos* Katakalon of Klazomenai in the Byzantine sources sometime after 1042. The administration of *katepano* Basil Boioannes (1017–1028) was the apex of Byzantine power and prestige in South Italy, which would remain more or less unchallenged until the Norman conquests of the 1040s. The paper notes that, besides the reorganization of the Latin Church, the building of North Apulian cathedrals in the second quarter of the eleventh century must have been primarily influenced by the general political situation in the Byzantine Empire after the fall of Samuel's state and, consequently, the strengthening of Byzantine administration in Apulia. Željko Peković posits that the archdiocese of Dubrovnik was established on the wishes of Tsar Samuel and in agreement with Pope Gregory V, repeating an earlier opinion proposed in Croatian scholarship. As is known, due to the Bulgarian uprising against Byzantium and the formation of Samuel's state (976–1018), the second half of the tenth century saw protracted wars in the Balkan Peninsula. According to the claims in the *Chronicle of the Priest of Dioclea*, confirmed by the *Legend of St. Tryphon*, Samuel's troops soon began invading and pillaging Kotor and Dubrovnik, and both cities were burned. Those were precarious times, and it seems unlikely that

the building of a cathedral in Dubrovnik would have been on the agenda in such circumstances. Therefore, a more realistic estimate places its construction in a more peaceful period – during the restoration of Byzantine rule in the Balkans after the fall of Samuel's state and the creation of a new Byzantine theme. At that point, Dubrovnik found itself in similar historical circumstances as the North Apulian cities when the local cathedrals were built, with which – as we have seen – the Dubrovnik church shares some decorative motifs.

The type and style of the palmettes and vegetal interlaces found in the relief decoration of North Apulian cathedrals and the Dubrovnik church point to Byzantine eleventh-century models. Greek inscriptions on some Apulian fragments could also indicate the origin of the carver, while the superb craftsmanship suggests the possibility that the carvers were brought from Constantinople to decorate the main cathedrals of North Apulia. In terms of choice of motif, the architectural sculpture of Eski İmaret Camii is the most similar to the Apulian examples. It is the only Constantinopolitan church from the eleventh century whose architectural sculpture has survived. It was believed to have originally served as the church of the Monastery of Christ Pantepoptes (“Christ the All-Seeing”). Although the mosque is no longer associated with the endowment of Anna Dalassene, mother of Alexios I Komnenos, it is still known as Christ Pantepoptes. Based on the construction method, it is still dated to the late eleventh century, during the reign of the Komnenos dynasty. Of its architectural sculpture, the cornices on the façade and in the interior have survived *in situ*. The decoration on the cornices consists of a frieze of upright palmettes inscribed in heart-shaped fields, whose wider part ends in two symmetric spirals, and a curling vegetal interlace in the base of the dome drum. The motifs are also stylistically consistent with the period from the tenth to the twelfth century. They were carved with precision, and the forms are soft and rounded. The achieved volume of the sculptures from the church of Christ Pantepoptes is closer to the sculpture from the north church of Constantine Lips (907) than to that of the twelfth century. Due to the character of the relief decoration in the church of St. Peter in Dubrovnik, which includes vegetal and geometric shapes, it is true that any monument is difficult to date solely based on the motifs it features. But, as for the motif of palmettes inscribed in heart-shaped fields, any attempt at dating the Dubrovnik cathedral to the eleventh century is made easier by the fact that this type of palmette did not appear over a longer time span in the territory of the Empire and was instead characteristic for the eleventh century. The compositions in which it appears are characteristic of Apulia in the second quarter of the eleventh century. The motif originated in Constantinople, from whence artistic ideas and influences spread to the other parts of the Empire, including Dalmatia, probably via Apulia. Based on the featured motifs and taking into account the history of the Latin Church under the political rule of Byzantium, but most of all, the general political situation in the Empire in the decisive decades of the tenth and eleventh centuries, the paper proposes that the Dubrovnik cathedral of St. Peter the Great should be dated to the same time frame as the cathedral churches of North Apulia, i.e., to the first half of the eleventh century.